

כנס דב לאוטמן למדיניות החינוך, תשע"ט 2018

הסיקור העיתונאי של חוק הלאום והשלכותיו על חינוך לדמוקרטיה ולשותפות בישראל

ד"ר מוטי גיגי וד"ר יובל גוז'נסקי, המחלקה לתקשורת במכללה האקדמית ספיר
עוזרי מחקר: יהב ארז, אליאב גוטמן, קייטי וקסברגר

מבוא

"זהו רגע מכונן בתולדות הציונות ותולדות מדינת ישראל. 122 שנה אחרי שהרצל פירסם את חזונו, קבענו בחוק את עקרונות היסוד של קיומנו. ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי",¹ כך קבע ראש הממשלה, בנימין נתניהו, מעל בימת הכנסת, עם אישור החוק המכונה "חוק הלאום". מן הצד השני קבע ח"כ איימן עודה, ראש הרשימה המשותפת: "כמו שבכפר קאסם נאמר שזו פקודה לא חוקית בעליל ודגל שחור מתנוסס מעליה, גם בחוק הרשע הזה, דגל שחור מתנוסס".² בין שתי תפיסות מנוגדות ואף קוטביות של שני אישי הציבור הללו, יעסוק מחקר זה באופן שבו סיקרה התקשורת את חוק הלאום, או בשמו המלא: "חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי", ואת השיח הציבורי סביבו. בנוסף, נעמוד על ההשלכות של חוק זה על החינוך לדמוקרטיה ולטוב המשותף בישראל.

חוק הלאום החל את דרכו בשנת 2011, בימי הכנסת ה-18. ויכוחים סוערים ליוו את הדיונים על החוק עצמו, על הצורך בו, ועל נוסחו הסופי, עד שאושר בקריאה שנייה ושלישית ביולי 2018. במהלך 7 השנים הללו הועלו הצעות אלטרנטיביות, נכתבו טורי דעה ומאמרי מערכת, ונערכו הפגנות ברחבי הארץ בשל הכוונה לחוק את החוק. הצעות רבות עלו וירדו במשך אותן שנים, הן יצגו תפיסות עולם שונות ומגוונות ביחס לחברה בישראל, ולבסוף נחקק חוק זה.

מחקר זה עוסק באופן הסיקור והדיון של אמצעי התקשורת סביב חוק הלאום ב-3 השנים שטרם חקיקתו של החוק, והוא מקיף 540 כתבות שפורסמו בנושא חוק הלאום מאז מרץ 2015, עם הקמת הממשלה ה-34 של מדינת ישראל בראשות בנימין נתניהו, ועד מועד קבלת החוק בהצבעה בכנסת, ב-19 ביולי 2018 – ברוב של 62 קולות בעד, מול 55 קולות נגד, ושני נמנעים.

המחקר מנתח את הסיקור העיתונאי של חוק הלאום בשבעה עיתונים כתובים מרכזיים בישראל, מקוונים ומודפסים, בעברית ובערבית, הפונים לקהלים רבים ומגוונים. העיתונים בעברית הם: **ישראל היום**, **הארץ**, **מקור ראשון**, **ynet** ו**כיכר השבת**, ובשפה הערבית הם אתרי **פאנט** ו**פנורמה** ו**איסנארה**. מטרת המחקר היו לבחון כיצד סיקרו עיתונים הפונים לקהלים מגוונים חוק שנוי במחלוקת זה, ואילו צדדים זכו לבולטות בעיתונים שונים. מתוך הבנת המקום המרכזי של אמצעי התקשורת בתהליכי הסוציאליזציה (החיברות) בכלל ובחברה הישראלית בפרט, אנו מוצאים חשיבות רבה בבחינת השיח והמיסגור העיתונאי נוכח חקיקת חוק הלאום, והשלכות הסיקור על החינוך לדמוקרטיה ולשותפות בישראל.

1 אלון, ג' וכהנא, א' (18 ביולי, 2018). "חוקקנו בסלע את השפה, ההמנון והדגל": חוק הלאום אושר סופית. **ישראל היום**. נדלה מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/572621>

2 כהן, י' (19 ביולי, 2018). בזכות קולות החרדים: 'חוק הלאום' אושר במליאת הכנסת. **כיכר השבת**. נדלה מתוך <https://www.kikar.co.il/284776.html>

הממצאים המרכזיים של המחקר

- א. העיתונות מיסגרה את הוויכוח על חוק הלאום בעיקר סביב נושאים סמליים, על חשבון דיון ציבורי מעמיק במשמעות החוקתית שלו, קרי: תהליך כתיבת חוקה למדינת ישראל.
- ב. הטיות חדשותיות של הדיווח העיתונאי הבליטו שיח תחרותי, סנסציוני ואישי, במקום מסירת מידע ופרשנות מהותיים אשר עשויים לאפשר לאזרחים ולאזרחיות לגבש עמדה פוליטית מושכלת.
- ג. עיתונים שונים בחרו להבליט סוגיות נפרדות, אשר נתפסו כתואמות את עמדות קוראיהם (הן בעברית והן בעברית), עד כדי חזרה לשיח המזכיר "עיתונות מפלגתית", במובן של העדר דיון דמוקרטי עשיר ומגוון, ותוך חיזוק עמדות מקוריות של כל קבוצה בחברה.
- ד. החינוך לדמוקרטיה ולשותפות בישראל עלול להיפגע מכך שהעיתונות לא קיימה דיון ציבורי מעמיק סביב העובדה, שהבסיס לחוקה של מדינת ישראל נכתב באותם ימים.

הממצאים הכמותניים המרכזיים של המחקר

1. העיתון **הארץ** פירסם את הסיקור הנרחב ביותר ביחס לחוק הלאום, בעשרות אחוזים יותר מכל העיתונים האחרים.
2. העיתונים **הארץ** ו**מקור ראשון** נתנו מקום נכבד למאמרים ולטורי דעה, בעוד **ynet** ושני האחרים בשפה הערבית, **פאנט** ו**פנורמה ואיסנארה**, פירסמו בעיקר כתבות וידיעות.
3. בכל העיתונים, הן בעברית והן בערבית, בולט לרעה תתייצוג מיגדרי ביחס לנשים כמראיינות.
4. בעיתונים בשפה העברית, שיעור המראיינים היהודים גבוה משמעותית משיעור המראיינים הערבים. תמונת־ראי הפוכה, אם כי בפער קטן יותר, מצטיירת מסיקור העיתונים בערבית, בהם גבוה שיעור המראיינים הערבים משיעור המראיינים היהודים.
5. המסה הקריטית של גילם של המראיינים נעה בין 36 ל־65, תוך ייצוג אפסי של צעירים בקבוצת הגיל 18-35. תתייצוג של צעירים משמעו, למעשה, התעלמות מהם, ומיסגור הנושא ככזה שאינו שייך לעולמם.
6. רוב המראיינים הם נבחר ציבור. ניתן מעט מקום לדעת מומחים במישור המשפט הלאומי והבינלאומי, אשר ניתחו את משמעות החוק.
7. רוב בולט של נבחר ציבור אשר צוטטו בכתבות בכל העיתונות בעברית היו נבחר ציבור מן הימין הפוליטי. בעיתונות בשפה הערבית היה רוב לנבחר ציבור מן השמאל הפוליטי (היהודי והערבי).
8. העמדות שהוצגו בתקשורת ביחס לחוק היו חד־משמעיות בין הקטבים של בעד או נגד החוק. פחות מ־20% מהעמדות שזכו לביטוי היו אמביוולנטיות ביחס לחוק. הנתון הזה מעניין מאוד נוכח הנטייה של העמדות הקיצוניות לנווט את השיח הציבורי, להבדיל מהעמדות האמביוולנטיות, שהן העמדות של רוב הציבור, אשר קיבלו סיקור נמוך מאוד.
9. ניכר הבדל משמעותי בין העיתונים בעברית לעיתונים בערבית ביחס למספר המראיינים שתמכו בחוק או התנגדו לו. רוב המראיינים בעיתונים בערבית (79.5%) הביעו עמדה המתנגדת לכל החוק. בעיתונים בעברית המצב היה מגוון יותר: **ישראל היום** (50%) ו**מקור ראשון** (40%) נתנו ייצוג רב יותר למראיינים שתמכו באופן גורף בחוק, ואילו **כיכר השבת** (48%) ו**הארץ** (48%) נתנו יותר מקום למראיינים אשר התנגדו לחוק.
10. בעיתונות בעברית הובלטו יותר טיעונים של מראיינים ביחס לשאלת הזהות היהודית ודמוקרטיה. לעומת זאת, בעיתונות בשפה הערבית הובלטו פי 4 יותר טיעונים סביב סוגיות הגזענות ואפרטהייד. הבדל זה מעיד על מיסגור שונה אשר התקיים בשיח העיתונאי בין שתי הקבוצות השונות בחברה הישראלית: בעוד שבתקשורת בעברית מוסגר חוק הלאום כחוק שעסק בביסוס הזהות היהודית של המדינה, בעיתונות בערבית מוסגר החוק כחוק גזעני.

רקע

תהליך החקיקה

חוק הלאום, כפי שהוא מכונה בתקשורת ובדיון הציבורי, או בשמו המלא: "חוק יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי", מבקש לעגן את זהותה היהודית של המדינה, על מאפייניה וסמליה. את הצעת החוק הראשונה הגישו בכנסת ה-18, ב-3.8.2011, חברי הכנסת אבי דיכטר ממפלגת קדימה וזאב אלקין מהליכוד, בתמיכתם הראשונית של 40 חברי כנסת מהמפלגות: קדימה, הבית היהודי, האיחוד הלאומי, ישראל ביתנו, הליכוד, ומפלגת העבודה. הצעת החוק נגנזה בשל לחץ ציבורי, ועקב דרישתה של ח"כ ציפי ליבני, יו"ר מפלגת קדימה, מח"כ אבי דיכטר, חבר סיעתה, לחזור בו.

בינואר 2013 התקיימו הבחירות לכנסת ה-19, ולמרות שבהסכם הקואליציוני בין הליכוד לבין הבית היהודי וישראל ביתנו נאמר כי יש לפעול לקידום חוק הלאום, החוק לא קודם עד נובמבר 2014, עקב סיבות פוליטיות פנים-קואליציוניות, בעיקר אי-הסכמתם של יו"ר התנועה, ח"כ ציפי לבני, וח"כ יאיר לפיד, יו"ר יש עתיד. בנובמבר 2014 דנה הממשלה בשתי הצעות חוק הלאום: האחת בניסוח של ח"כ אלקין, והשנייה בנוסח שהגישו חברי הכנסת יריב לוין ואיילת שקד. הממשלה אישרה לאחר דיון סוער את שתי הצעות החוק, נוכח התנגדות של 6 שרים (5 שרי יש עתיד וציפי לבני; לימור לבנת נעדרה מההצבעה). בעקבות אישור הממשלה הוגשו 3 הצעות חוק פרטיות מטעם המפלגות: התנועה, יש עתיד וחד"ש. הצעות חוקי יסוד אלו ניסו להציג אלטרנטיבה להגדרת היסוד של מדינת ישראל, וכל הצעה התמודדה עם מרכיב מרכזי אחר שחסר בהצעות חוק הלאום של הקואליציה. כל הצעות החוק (כולל הממשלתית) לא הגיעו להצבעה בקריאה טרומית בשל התפזרות הכנסת ה-19 ופנייה לבחירות.

הבחירות לכנסת ה-20 נערכו ב-17.3.2015, ובעקבותיהן הוקמה הממשלה ה-34 של מדינת ישראל בראשות בנימין נתניהו. באוקטובר 2015 החליט ראש הממשלה, נתניהו, לא לדון בהצעת החוק הפרטית של ח"כ אבי דיכטר – שהייתה אמורה להגיע להצבעה בוועדת השרים לחקיקה – והבטיח לפעול לחקיקת חוק ממשלתי בנושא זה. בנובמבר 2015 הקים ראש הממשלה צוות פנים-קואליציוני שיגבש נוסח מוסכם לחוק הלאום, מתוך כוונה להגיע להסכמות של מפלגות הקואליציה. ב-7.5.17 אושר חוק הלאום בוועדת השרים לענייני חקיקה, ו-3 ימים לאחר מכן, ב-10.5.17, עבר חוק הלאום בקריאה טרומית בכנסת.

הדיונים לקראת קריאה שנייה ושלישית בכנסת התקיימו בוועדה מיוחדת שהוקמה לצורך הדיון בחוק, שהיא למעשה ה"לחם בין ועדת הכנסת לוועדת החוקה, חוק ומשפט (להלן "הוועדה המשותפת"). הוועדה המשותפת התכנסה וקיימה 20 דיונים בין 26.7.2017 ל-18.7.2018, ובמהלכם דנה משך שעות ארוכות בסעיפים שנויים במחלוקת בחוק זה.

הסוגיות בוויכוח הציבורי סביב חוק הלאום

חוק הלאום מעגן את מעמדה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, ומעורר מחלוקת משום שהוא מעניק ערך חוקתי לזהות היהודית, אך אינו כולל – בניגוד למגילת העצמאות ולחוקות של מדינות לאום אחרות בעולם – את המחויבות לערכים דמוקרטיים מרכזיים, כמו שוויון וזכויות מיעוטים. בנוסף לוויכוח המרכזי והעקרוני ביחס לעצם הצורך בחוק הלאום ולתפיסת העולם שהוא מציג (בעיקר בנושאי השוויון, הדמוקרטיה, וזכויות המיעוטים), הדיון הציבורי הסוער בחוק נסב באופן מפורט סביב 4 סוגיות: מעמד המשפט העברי, מעמד השפה הערבית, הקשר עם יהדות התפוצות, וסוגיית ההתיישבות הקהילתית הנפרדת וזכותו של כל אדם לשימור מורשתו. הדיון בוועדות הכנסת, מטבעו, נסב על סעיפים שונים אשר הופיעו בהצעת החוק הממשלתית. על בסיס סקירה של הפרוטוקולים של דיוני הוועדה המשותפת בכנסת יוצגו להלן נושאי הדיון וסעיפי החוק המרכזיים שסביבם התמקד הוויכוח.

סוגיית המשפט העברי

סעיף 13 בנוסח המוקדם ביותר שפורסם במאגר החקיקה הלאומי ב-29.7.2015 נוסח כך: "ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש מובהק, יכריע בה

לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל". סעיף זה העלה חשש, שהמשפט העברי יהיה בעל משמעות משפטית מחייבת. ד"ר מיכאל ויגודה, האחראי על תחום המשפט העברי במשרד המשפטים, העלה בהתכנסות העשירית של הוועדה את החלופות הבאות: "עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של המשפט העברי ושל מורשת ישראל משמשים מקור השראה לכנסת ולבתי המשפט", ו"המשפט העברי ומורשת ישראל משמשים מקור השראה לכנסת ולבתי המשפט, לאור ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית".³

באותו דיון הדגישו ח"כ רועי פולקמן ואחרים, כי סעיף זה חייב לשמש כמקור השראה סמלי, ולא כהנחיה משפטית של ממש. "ברגע שהמשמעות היא שזה משנה מהותית את עקרונות המשפט הישראלי – הישראלי – זה מחוץ לגבולות ההסכמות",⁴ אמר פולקמן. גם הנוסח "עקרונות הצדק, החירות והשלום של מורשת ישראל והמשפט העברי כהשראה למחוקק"⁵ הוצע מתוך הבנה, שהמשמעות המשפטית של חוק כזה היא שההכרעה בשאלה האם הכנסת, כאשר חוקקה חוק מסוים, ראתה לנגד עיניה את עקרונות הצדק, החירות והשלום של מורשת ישראל והמשפט העברי, תועבר לבית המשפט העליון. זו הרחבה אדירה של סמכות הפרשנות של בית המשפט העליון.

חששות שעלו בקשר לפגיעת הסעיף באוכלוסיות שונות בישראל כללו פגיעה בזכויות הקהילה הגאה, בזכויות נשים, בזכויות המיעוט הערבי, הבעייתיות שבפנייה של שופטים שאינם יהודים למשפט העברי, והחשש הכללי מהפיכתה של ישראל למדינת הלכה. בסופו של דבר הושמט סעיף המשפט העברי מהנוסח הסופי של החוק, לאחר התנגדות נחרצת של ח"כ אמיר אוחנה, יו"ר הוועדה, שהדגיש בכמה הזדמנויות שהוא, כיו"ר הוועדה, לא יאפשר להשאיר סעיף זה בחוק.

סוגיית השפה

הסעיף המעניק מעמד של שפה רשמית לעברית בלבד, ומשנה את מעמדה של השפה הערבית משפה רשמית לשפה בעלת "מעמד מיוחד", הוא אחד הסעיפים הרגישים והכאובים בחוק הלאום. זאת, בין היתר, משום שהוא פוגע באופן בוטה באזרחים הערבים, הדרוזים והבדואים של מדינת ישראל. בעבר, בימי המנדט הבריטי, נקבע כי שתי השפות, העברית והערבית, הן השפות הרשמיות בארץ, במעמד שווה (סימן 82 לדבר המלך).⁶ עם זאת, בפועל, בשורה ארוכה של חוקים ובפרקטיקה במדינת ישראל, קיבלה העברית עדיפות ברורה על פני השפה הערבית.

בנוסח הראשוני של הצעת החוק ממרץ 2015 נוסח הסעיף כך: "(א) עברית היא שפת המדינה. (ב) לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה, לדובריה זכות נגישות לשונית לשירותי המדינה; הכל כפי שייקבע בחוק".⁷ הדיון סביב סוגיה זו התקיים ברוב ישיבות הוועדה. במסגרת הישיבה השנייה ציין יוג'ין קנטורוביץ' (ראש המחלקה המשפטית בפורום קהלת): "במדינות שבהן יש שפות שמעוגנות בחוקה הן לא רק הומוגניות מבחינה אתנית או שפתית, הן בדרך כלל בעלות מיעוטים משמעותיים שלהם יש היסטוריה ויחסים לא טובים עם הקבוצה השלטת ועם שאיפות משלהן לעצמאות לאומית, כמו למשל קטלוניה או סקוטלנד".⁸ יתרה מזאת, הוא תיאר מצב בו השפה הרשמית בחוקת המדינה היא שפה שכולם מחויבים לדעת אותה. לדבריו, נדיר מאוד למצוא מדינות בהן יש מספר שפות המעוגנות בחוקה כשפה רשמית, כך שמבחינה זו, עד היום ישראל הייתה יחסית יוצאת דופן בכך ששתי השפות נחשבו כשפות רשמיות יחדיו.

אמנם, הוצעו נוסחים שונים על מנת לרכך את הפגיעה במעמדה של השפה הערבית, אך במישור הפורמלי והסמלי כאחד יש במעבר ממעמד של "שפה רשמית" לשפה ב"מעמד מיוחד" ניחוח של הפחתה. ד"ר אלכסנדר

3 פרוטוקול מס' 10, עמ' 5, 30.01.2018.

4 פרוטוקול מס' 10, עמ' 6, 30.01.2018.

5 פרוטוקול מס' 10, עמ' 11, 30.01.2018.

6 למעשה, בעבר ניתן מעמד כזה גם לשפה האנגלית, אך מעמד זה בוטל עם הקמת המדינה.

7 הנוסח הישן ביותר שמופיע במאגר החקיקה הלאומי מצורף כנספח מס' 2 לדוח זה.

8 פרוטוקול מס' 2, עמ' 20, 18.09.2017.

יעקובסון טען בדיון: "צריך לומר במפורש שמה שמוצע עכשיו לגבי מעמד השפה הערבית הוא לדעתי פגיעה קשה בסטטוס־קוו, שזה דבר שאני ממש מתקומם נגדו – אבל אם משווים את זה לחוקות אחרות, לא ניתן לומר שזה סידור יותר קמצני מאשר מדינות אחרות. כך שמבחינה בין־לאומית זה בסדר, אבל מבחינה ישראלית זה לדעתי מאוד לא בסדר".⁹

חברי כנסת מהרשימה המשותפת וממפלגות האופוזיציה הביעו את תחושתם לגבי ההשפלה הקשה שתיגרם לאוכלוסייה הערבית עקב הפחתת המעמד של שפת האם שלהם. נוסף על טענות בדבר פגיעה באוכלוסייה הערבית, הבדואית והדרוזית, הם טענו כי מן החוק ייפגעו גם אזרחים יהודים ששפת הוריהם היא ערבית. נוסף על כך, בלטה הטענה שאנו חיים במזרח התיכון, ועלינו לתת כבוד לשפה שישירא נמצאת במרחב שלה. מיכל פלג, מעמותת "נשים עושות שלום", ציינה: "אם רוצים להגיע לחיבור, לקבלה שלנו על־ידי השכנים הפלסטינים ולקבלה שלהם על־ידינו אנחנו צריכים לא לפגוע במעמד השפה הערבית",¹⁰ ובכך קישרה בין השפה הערבית לבין הזדמנות לחיות בשלום לצד שכנינו. ד"ר יהונתן מנדל, מומחה לשפה הערבית, העלה טענות לגבי פגיעה בזכות הקולקטיבית של האוכלוסייה הערבית, וציטט מדבריו של מי שנחשב אבי הסוציולוגיה הישראלית פרופ' ברוך קימרינג, שאמר: "הזכות הקולקטיבית היחידה שיש לערבים בישראל היא השפה".¹¹

אחת הסיבות לפגיעה העמוקה שהסב סעיף השפה ולהחרפת חוסר האמון של האזרחים הערבים במוסדות המדינה, הייתה נעוצה בכך שזהו הסעיף היחיד בכל החוק כולו אשר מתייחס למיעוט הערבי. כלומר, המקום היחיד בו מקבלת קבוצה זו – שממילא נפגעת מהשלכותיו של החוק – איזכור ב"תעודת הזהות של המדינה", הוא באמירה ששפתם כעת מקבלת מעמד נחות לעומת השפה העברית. "זו 'נכבה' אמיתית של השפה, זו 'נכבה' תרבותית של דוברי השפה הערבית. אחרי 100 שנים מבטלים להם את הרשמיות של השפה",¹² אמר ח"כ יוסף ג'בארין מהרשימה המשותפת. בנוסח הסופי של הצעת החוק שהתקבלה, קובע הסעיף כך: "(א) עברית היא שפת המדינה. (ב) לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה; הסדרת השימוש בשפה הערבית במוסדות ממלכתיים או בפניהם תהיה בחוק".¹³

סוגיית יהדות התפוצות

ברוח מגילת העצמאות, ומתוך רצון להיות מרכזה של הקהילה היהודית העולמית כולה, כללה הצעת החוק הראשונית סעיף המכריז כי ישראל תפעל לשימור הקשר עם יהדות התפוצות. הנוסח המקורי של סעיף 8 היה "(א) המדינה תפעל לחיזוק הזיקה בין ישראל ובין יהדות התפוצות. (ב) המדינה תפעל לשימור המורשת התרבותית וההיסטורית של העם היהודי בקרב יהדות התפוצות. (ג) המדינה תושיט יד לבני העם היהודי הנתונים בצרה ובשביה בשל יהדותם".¹⁴ סעיף זה נדון בהרחבה בפרוטוקולים מס' 5 ו־6, ונותר בעינו בנוסח הסופי, אך עם שינויים הנראים לעין הבלתי־מושכלת כחסרי משמעות. עם זאת, ישנן כמה מילים בודדות בתוכן הסעיף אשר נידונו באריכות, ויצרו הבדל משמעותי בסופו של דבר.

בדיונים הועלו חששות בקרב חברי הקואליציה (בעיקר על ידי ח"כ בצלאל סמוטריץ'), כי ניתן יהיה לפרש את הסעיף כהתחייבות של מדינת ישראל להוציא לפועל מדיניות מסוימת אשר מטרתה "לרצות" את יהדות התפוצות. ניתנה הדוגמה של התנגדותם של יהודי צפון אמריקה להתיישבות בשטחי יהודה ושומרון, והועלתה הטענה כי קיום ה"הבטחה" שב"חיזוק הזיקה" יתפרש כצורך לקיים את רצונם של יהודי התפוצות בניגוד לדעתה של ממשלת ישראל. כתוצאה מחשש זה שונה הנוסח ל"המדינה תפעל בתפוצות לשימור הזיקה בין המדינה לבין בני העם היהודי". בשינוי

9 פרוטוקול מס' 3, עמ' 5, 26.09.2017.

10 פרוטוקול מס' 7, עמ' 52, 27.11.2017.

11 פרוטוקול מס' 7, עמ' 52, 27.11.2017.

12 פרוטוקול מס' 17, עמ' 42, 12.07.2018.

13 הנוסח הסופי להצעת החוק שמופיע במאגר החקיקה הלאומי מצורף כנספח מס' 1 לדוח זה.

14 הנוסח הישן ביותר שמופיע במאגר החקיקה הלאומי מצורף כנספח מס' 2 לדוח זה.

ההגדרה לפעילות בתפוצות, ולא בישראל, ניסו חברי הקואליציה מימין להתגבר על החשש מעימות עם קהילות שלמות בתפוצות המתנגדות למדיניות ממשלת ישראל.

הנוסח הזה מציג ערוץ השפעה חד־צדדי מישראל אל התפוצות, במקום קשר הדדי. ג'וש שוורץ, מזכ"ל הסוכנות היהודית, הביע את מורת רוחו מהשינוי, ואמר: "השינוי הזה אומר שבמקום שמדינת ישראל תהיה אחראית לזיקה עם העם היהודי בכל מקום בעולם, כולל מדינת ישראל, פתאום היא מדינת ישראל ועכשיו זה רק בתפוצות. אז לא רק שזה פטרוני ולא הדדי, זאת אומרת, אין מערכת יחסים בין התפוצות לישראל, שכל אחד משפיע אחד על השני, אלא שמדינת ישראל מחליטה בשביל התפוצות מה שטוב בשבילן. מה זה אומר עלינו? על איך אנחנו מקבלים את התפוצות במדינת ישראל?"¹⁵ עוד הוסיף שוורץ, כי נוצר כאן סטנדרט כפול, אשר מצד אחד מעודד עלייה, ומצד אחר, מהרגע שמדובר באזרחי ישראל, היהדות הלא־אורתודוקסית אינה מקבלת יחס שוויוני בישראל. על פי תפיסתו, סוגיות ומחלוקות כמו מיתווה הכותל ונישואים שעורכים רבנים רפורמיים וקונסרבטיביים, אשר עוררו סערה בשנים האחרונות, לא יפתרו בעזרת סעיף זה, אלא אף יחריפו (בשל המעמד החוקתי שמקבל הסעיף כעת כחלק מחוק יסוד). בנוסח הסופי של הצעת החוק שהתקבלה מנוסח סעיף "קשר עם יהדות התפוצות" כך: "(א) המדינה תשקוד על הבטחת שלומם של בני העם היהודי ושל אזרחיה הנתונים בצרה ובשביה בשל יהדותם או בשם אזרחותם. (ב) המדינה תפעל בתפוצות לשימור הזיקה בין המדינה ובין בני העם היהודי. (ג) המדינה תפעל לשימור המורשת התרבותית, ההיסטורית והדתית של העם היהודי בקרב יהדות התפוצות".¹⁶

סוגיית שימור המורשת

סעיף 9 בהצעת חוק הלאום המקורית בנושא שימור מורשת קבע שני דברים: "(א) כל תושב ישראל ללא הבדל דת או לאום רשאי לפעול לשימור תרבותו, מורשתו, שפתו וזהותו". הסעיף השני, סעיף קטן (ב), אמר: "המדינה רשאית לאפשר לקהילה לרבות בני דת אחת או בני לאום אחד לקיים התיישבות קהילתית נפרדת". הסעיף נדון בהרחבה בדיוני הוועדה המשותפת בכנסת.

ביחס לסעיף (א), העוסק בזכויות הפרט לשימור מורשתו, אמר גור בליי, היועץ המשפטי לוועדה: "עולות פה גם שאלות לגבי הנושא של חברה רב־תרבותית: האם הזכות לשימור תרבותי היא גם הזכות של תרבות מסוימת לנקוט פרקטיקות מפלות בניגוד לעקרונות השוויון הכללי?" ח"כ יעל גרמן טענה, כי חלק משימור המורשת של אוכלוסיות מסוימות במדינה קשור בהדרת נשים ואף באלימות כלפיהן: "מה זה אומר שכל תושב ישראל זכאי לפעול לשימור תרבותו? התרבות שלי היא להדיר נשים. התרבות שלי, יש לי תרבות שאומרת שקול באישה ערווה, התרבות שלי היא לעשות מילה לנשים. האם החוק הזה יאפשר לעשות מילה לנשים מוסלמיות? לאפשר לגברים להפריד בין נשים לגברים? לאפשר בצבא למנוע שירת נשים? כן. זה מה שאתה כותב כאן".¹⁷ ח"כ מוסי חז העלה את הטענה הבאה: "...אם תרבותו ומורשתו היא של שנאה, של פגיעה בנשים, של פגיעה בלהט־בים, רצח על כבוד המשפחה או כפי שקוראים לזה, גם זה מותר?"¹⁸

ביחס לסעיף (ב), העוסק בהתיישבות קהילתית נפרדת, יש לציין כי לאורך השנים הכירה פסיקת בית המשפט העליון באפשרות של קהילות בעלות מאפיינים מיוחדים לקיים, על־פי צורכיהן ושאיפותיהן, התיישבות קהילתית נפרדת. מנגד, בפסק הדין בבג"ץ קעדאן קבע בית המשפט, כי מדיניות של הפרדה בהקצאת מקרקעין על בסיס דת או לאום בלבד היא פסולה, וכי אמות־המידה להקצאה שכזאת צריכות להיות שוויוניות וענייניות בלבד. בד בבד נקבע גם, כי המדינה יכולה לאפשר התיישבות נפרדת לאוכלוסיות שונות כך שלא ייפגע עקרון השוויון, כאשר הרצון לטיפול נפרד אך שווה בא מקרב קבוצות מיעוט המבקשות לשמור על תרבותן ועל אורח חייהן הייחודי.

15 פרוטוקול מס' 17, עמ' 70, 12.07.2018.

16 הנוסח הסופי להצעת החוק שמופיע במאגר החקיקה הלאומי מצורף כנספח מס' 1 לדוח זה.

17 פרוטוקול מס' 11, עמ' 11, 13.03.2018 (שעה 9:00).

18 פרוטוקול מס' 11, עמ' 16, 13.03.2018 (שעה 9:00).

בשנת 2011 חוקקה הכנסת את חוק ועדות קבלה, אשר מאפשר ליישובים קהילתיים קטנים בנגב ובגליל להקים ועדות קבלה שיקבעו למי יוקצו מקרקעין ביישוב, תוך שהמחוקק קבע רשימה סגורה של טעמים המצדיקים סירוב לקבל מועמד ליישוב, ובהם "חוסר התאמה של המועמד למרקם החברתי-תרבותי של היישוב הקהילתי, שיש יסוד להניח כי יהיה בו כדי לפגוע במרקם זה". עוד הודגש בחוק, כי בבואה לשקול את הטעמים לסירוב "תיתן ועדת הקבלה את דעתה לגודל היישוב הקהילתי, לוותק של הישוב, לחוסנו ולאופי האוכלוסייה בו".¹⁹ עם זאת, נכללה הוראה מפורשת האוסרת על אפליית מועמדים מטעמי "גזע, דת, מין, לאום, מוגבלות, מעמד אישי, גיל, הורות, נטייה מינית, ארץ מוצא, השקפה או השתייכות מפלגתית-פוליטית" (על פי פקודת האגודות השיתופיות). יצוין, כי בית המשפט העליון דחה ברוב דעות עתירות שהוגשו נגד חוק ועדות קבלה, בנימוק כי נכון יהיה לבחון את חוקתיות החוק על בסיס הפעלתו במקרה ספציפי, ולא במישור העקרוני הכללי.

הקושי שהתעורר עם הסעיף המוצע בחוק הלאום נבע מכך, שבניגוד לאיזונים העדינים שנכללו בחוק ועדות קבלה, סעיף זה הציע להתיר הדרה גורפת של ציבורים שלמים במדינת ישראל רק בשל מאפיינים בזהותם שאינם ניתנים לשינוי, דוגמת דתם, לאומיותם, נטייתם המינית או ארץ מוצאם. יתר על כן, הסעיף המוצע נבדל מיתר סעיפי חוק היסוד בכך שהוא משליך באופן ישיר על מעמדו האישי של האזרח הנמנה עם קבוצות מיעוט בחברה, ועל הזכויות המוקנות לו כפרט במדינה. זאת, בשונה משאר הסעיפים בהצעה, המעניקים עדיפות במישור הלאומי למאפיינים השונים המייחדים את הלאום היהודי – סמלים, ימי מנוחה, שפה, וכיוצא באלה – אך אינם גורעים מזכותו של הפרט.

לאורך הדיונים בוועדה המשותפת הושמעו טענות שונות לגבי סעיף זה, ובהן, שהחוק יאפשר הקמת יישובים לחרדים בלבד שאליהם לא יורשו להיכנס חילונים, וכי הוא ישמש תחמושת לתנועות חרם על ישראל, הטוענות כי ישראל מחוקקת חוקים היוצרים הפרדה גזעית. חברי הכנסת מהרשימה המשותפת הביעו את מורת רוחם הן מהמחצית הנוכחית והן מעיגונו בחוק. כך, למשל, אמר ח"כ יוסף ג'בארין: "הסעיף הזה הוא פסול פעמיים. הוא פסול כי הפרדה על בסיס לאום היא הפרדה פסולה, והיא באופן אינהרנטי הפרדה משפילה. שניים – כי אין מדיניות שוויונית. אני מאתגר אתכם שאולי תוסיפו ב' (ב), בנוסח שאני מתנגד לו כרגע: '...ובלבד שהיחס יהיה שוויוני לכל הקהילות'. אתה מוכן להוסיף סעיף כזה? בטח שאתה לא מוכן, כי הרעיון הוא לבנות רק ליהודים".²⁰

נוסף על החשש מפגיעה באזרחים הערבים, הדרוזים והבדואים של מדינת ישראל, הועלו בדיונים חששות כי סעיף זה יביא לפגיעה בחברי הקהילה הגאה, באנשים בעלי מוגבלויות, באמהות חד-הוריות, במזרחים, ובבני העדה האתיופית. ניכר שאחת הסיבות לכך שבסופו של דבר נמחק סעיף זה מהחוק היא, שחלקים נרחבים באוכלוסייה היהודית בישראל עלולים היו להיפגע ממנו.

סעיף שימור המורשת אמנם נמחק מהצעת החוק, אך במקומו הוכנס לנסח החוק הסופי סעיף 7 בנושא התיישבות יהודית, שתוכנו – "המדינה רואה בפיתוח התיישבות יהודית ערך לאומי, ותפעל על מנת לעודד ולקדם הקמה וביסוס שלה".²¹ סעיף זה, אשר בניגוד לסעיף שימור המורשת זכה לאישור היועץ המשפטי לממשלה, מתפרש כמאפשר ונותן לגיטימציה למצב הקיים, כלומר מתן תמריצים להתיישבות של יהודים בלבד תוך המשך אפליה של אזרחים שאינם יהודים.

שיטת המחקר

המחקר יצא לדרך במטרה לבחון מה היה אופי הסיקור העיתונאי של הדיון הציבורי ביחס לחוק הלאום במהלך 3 שנות הפעילות האחרונות סביב חקיקתו: במה נבדלה התקשורת המרכזית בעברית מן התקשורת המרכזית

19 החוק חל רק על יישוב חדש שמתגוררות בו 400 משפחות או פחות.

20 פרוטוקול מס' 8, עמ' 43, 28.11.2017.

21 הנוסח הסופי להצעת החוק שמופיע במאגר החקיקה הלאומי מצורף כנספח מס' 1 לדוח זה.

בערבית? האם ניתן לזהות הבדלים בין עיתון שפונה לקהל חרדי לעיתון שפונה לחברה הדתית לאומית? האם ישנם הבדלים בין עיתון הנחשב מקורב לשלטון לבין עיתון שנחשב ביקורתי כלפיו? מה ההשלכות של סיקור זה על החינוך לדמוקרטיה ולשוותפנות בישראל?

הניתוחים מתבססים על פריטי חדשות (כתבות, ידיעות, דיווחים, מאמרים וטורי דעה) שהתפרסמו מאז הבחירות האחרונות, שנערכו במרץ 2015, ועד מועד חקיקת החוק, ב־19.7.2018. נבחרו פריטי חדשות שהתייחסו לחוק הלאום ולדיון סביבו, או איזכרו אותם. בסיוע מכון יפעת אותרו כלל הכתבות שאיזכרו את "חוק הלאום" בעיתונים, המודפסים והמקוונים, הבאים: **ישראל היום, הארץ, מקור ראשון, ynet**. הכתבות בעיתונים המקוונים **כיכר השבת** (בעברית), **פאנט ופנורמה ואיסנארה** (בשפה הערבית) אותרו בחיפוש באתרי העיתונים עצמם. במחקר נסקרו 465 כתבות בעברית, ו־75 כתבות בשפה הערבית: בסך הכל 540 כתבות, ידיעות, טורי דעה וראיונות בנושא חוק הלאום.²²

לצורך הניתוח הכמותי יצרנו ספר קידוד מפורט, הכולל קריטריונים מגוונים, ובהם: נתונים בסיסיים של הכתבה (שפה, העיתון, סוג הכתבה); נתונים וקריטריונים של מראיינים²³ (מספר מראיינים, רקע אתני, מיגדר, גיל, תפקיד או זהות ציבורית, אם מדובר בנבחר ציבור – מה היא זהותו הפוליטית, עמדת המראיינים ביחס לחוק, וטיעוני המראיינים ביחס לחוק הלאום); וקריטריונים של הכתבות (מיסגור, הקשר הדיון, אופי הכותרת, מוצגים בתמונה, אורך).

את ניתוחי התוכן הכמותיים של הסיקור התקשורתי של חוק הלאום ביצעו מקודדים מיומנים, כולם סטודנטים וסטודנטיות לתארים מתקדמים, שצוידו בהנחיות קידוד מדויקות וקיבלו הכשרה מתאימה בניתוח תוכן. במסגרת ההכשרה נערכה גם בדיקת מהימנות בקרב המקודדים, ולאחר דיון משותף יושבו מחלוקות בנוגע לאופן ניתוח פרטי החדשות. רק לאחר שהובהרו נקודות איה ההתאמה בקידוד, אושר המשך ניתוח התוכן.

לאחר איסוף הנתונים הכמותיים עברנו להתמקד במחקר האיכותני, אשר כלל בחינה של הטקסט העיתונאי עצמו, של האישים, של השאלות שנשאלו, ושל העמדות שהוצגו. החוקרים ועוזרי המחקר בחנו באילו הקשרים מוסגר הדיון העיתונאי בחוק הלאום: אילו סוגיות הובלטו בחוק ואילו היו בולטות פחות? מה ההבדל בין העיתונים השונים – תוך שימת דגש בהבדלים בין העיתונים המיועדים לקהלים שונים, כמו עיתונים בשפה העברית ועיתונים בשפה הערבית? וכמה הסבירו על החוק עצמו?

במקביל, אחת מעוזרות המחקר נתבקשה לקרוא בעיון את הפרוטוקולים המלאים של דיוני הוועדה המשותפת והכנסת עצמה סביב חוק הלאום, ולנתח את הדיון הציבורי והמשפטי שהתנהל בהם. הפרוטוקולים עצמם והנוסחים השונים של הצעות החוק נדלו ממאגר החקיקה הלאומי. המידע שנאסף מן המקורות הראשוניים, כלומר הפרוטוקולים והצעות החוק, הוצלב אל מול הדיווחים העיתונאיים, ושימש כלי חשוב בניתוח האיכותני.

נוכח פיזור 540 הכתבות בנושא חוק הלאום על פני 3 שנים החלטנו לבחון כיצד התפרסו הידיעות לאורך הזמן. בנינו ציר זמן של הכתבות על פי מועד פרסומן. כך התברר, כי היו כמה שבועות שבהם הייתה עלייה משמעותית במספר הכתבות על חוק הלאום. הצלבה בין ציר הזמן של העיתונות לבין ציר הזמן של ועדת הכנסת גילתה התאמה מסוימת: כאשר עלה היקף הדיון הציבורי סביב חוק הלאום בכנסת בוועדה המיוחדת שהוקמה, עלה גם מספר הכתבות בעיתונות. עם זאת, התגלה פער בין לוחות הזמנים של העיתונות בעברית והעיתונות בערבית. בהתאם לכך, לצורך ניתוח איכותני מעמיק נבחרו השבועות בהם היו שיאי הדיווחים, הכתבות וטורי הדעה.

22 טבלה 1 מציגה את התפלגות הכתבות על פי עיתונים. תרשים 1 מציג את סוגי הכתבות (כתבות, ידיעות, דיווחים, מאמרים וטורי דעה) השונים על פי עיתון.

23 השימוש בלשון זכר כולל גברים ונשים, והוא נעשה מטעמי נוחות שימוש.

ממצאי המחקר

ניתוח כמותני

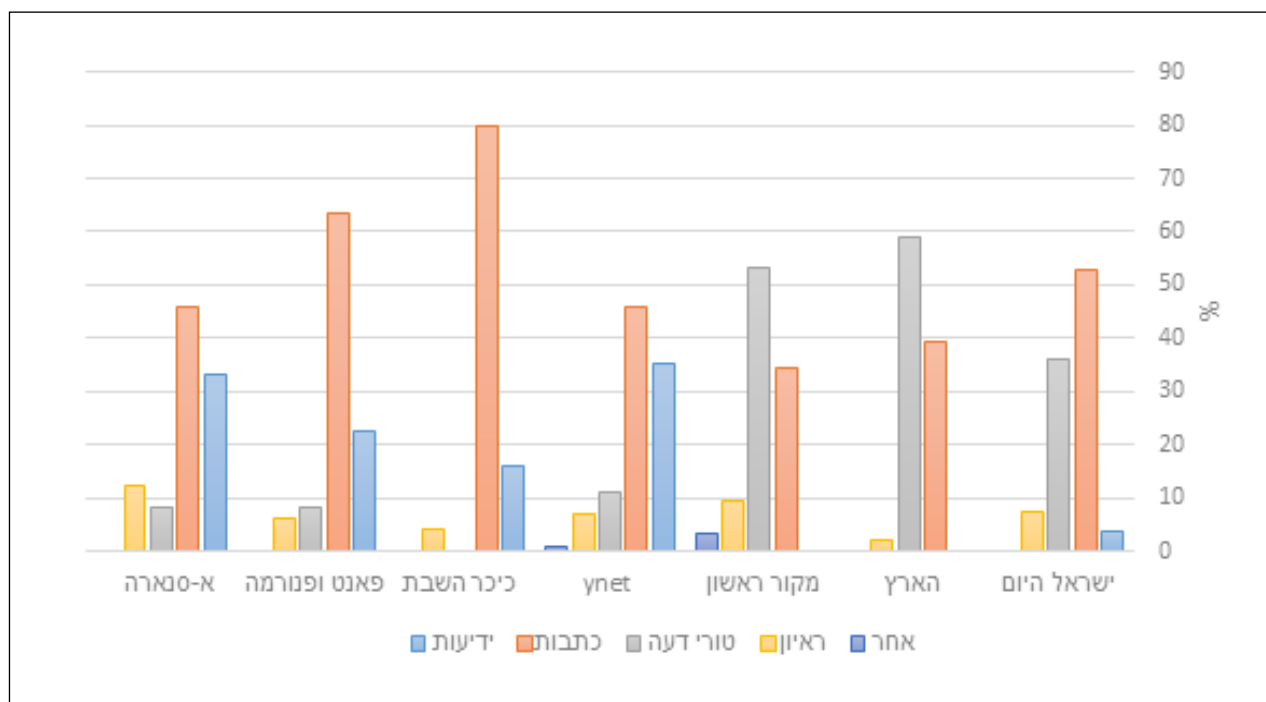
טבלה 1 התפלגות הכתבות על פי עיתון

עיתון	מספר כתבות	אחוז מסך כל הכתבות
ישראל היום	83	15.37
הארץ	209	38.7
מקור ראשון	32	5.92
ynet	116	21.48
כיכר השבת	25	4.62
פאנט ופנורמה	51	9.44
א-סנארה	24	4.44
סה"כ	540	100

כאמור, מחקר זה הקיף 540 כתבות, ידיעות, טורי דעה וראיונות בנושא חוק הלאום. מטבלה 1 עולה, כי הסיקור הנרחב ביותר היה בעיתון **הארץ**, כ-39% מסך כל הכתבות ב-3 השנים האחרונות (209 כתבות) על חוק הלאום התפרסמו בעיתון זה. עוד בולט, כי הפער בהיקף הסיקור בין **הארץ** לבין **ynet**, שנמצא אחריו מבחינת היקף הסיקור, הוא משמעותי, ועומד על כ-80% יותר כתבות (93 כתבות) בעיתון **הארץ** לעומת אתר **ynet**. כמו כן, היקף הסיקור בעיתון **ישראל היום**, העיתון המודפס בעל התפוצה הרחבה ביותר בארץ, היה רק כ-15% מסך כל הפרסומים בנושא זה, וכשליש מהסיקור של עיתון **הארץ** (83 כתבות ב**ישראל היום** אל מול 209 כתבות ב**הארץ**).

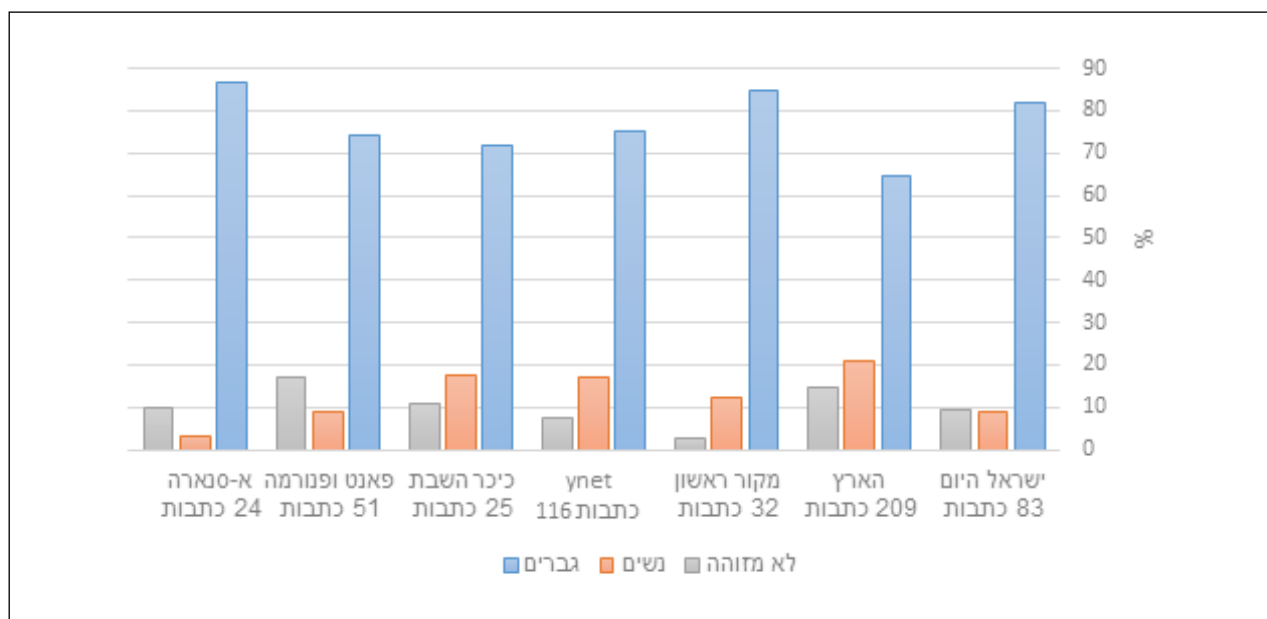
היקף הסיקור מעיד על החשיבות שכל עיתון רואה ביחס למושא הסיקור. מהנתונים עולה, שמבין שלושת העיתונים הגדולים ובעלי התפוצה הגדולה ביותר (**ynet**, **ישראל היום** ו**הארץ**), העיתון **הארץ**, למרות היותו הקטן ביותר מבין השלושה, ראה חשיבות רבה בסיקור ובפיתוח דיון ציבורי סביב החוק, יותר מהעיתון ומהאתר הנפוצים ממנו.

תרשים 1 התפלגות סוגי הכתבות על פי עיתון (באחוזים)

העיתונים **הארץ ומקור ראשון** נתנו מקום נכבד למאמרים ולטורי דעה. בעיתון **הארץ** היו 58% מהכתבות מאמרי דעה (123 מאמרי דעה מתוך 209 כתבות בסך הכל). ב**מקור ראשון**, 53% מהכתבות היו מאמרי דעה (17 טורי דעה מתוך 32 כתבות). שני העיתונים הללו מגדירים עצמם כ"עיתונים לאנשים חושבים", והם עיתונים אליטיסטיים בעלי אג'נדה פוליטית. הם נתנו מקום נכבד בעיקר למאמרים ולטורי דעה המשקפים את האג'נדה שלהם: **מקור ראשון** הבליט טורי דעה שתומכים בכל החוק (65%), ו**הארץ** הבליט טורי דעה המתנגדים לכל החוק (88.5%). ב**ישראל היום**, 36% מסך הסיקור היו מאמרי דעה (30 מאמרי דעה מתוך 83 כתבות בסך הכל), ובשאר העיתונים – פחות מ-15% אחוז. באתר **כיכר השבת** לא היה אף מאמר דעה, ובאתרים בשפה הערבית היו פחות מ-10% מהכתבות מאמרי דעה.

בכל העיתונים המודפסים או האינטרנטיים, למעט **הארץ ומקור ראשון**, סוג הסיקור הרב ביותר בנושא "חוק הלאום" היה כתבות או ידיעות קצרות (עד 200 מילה).

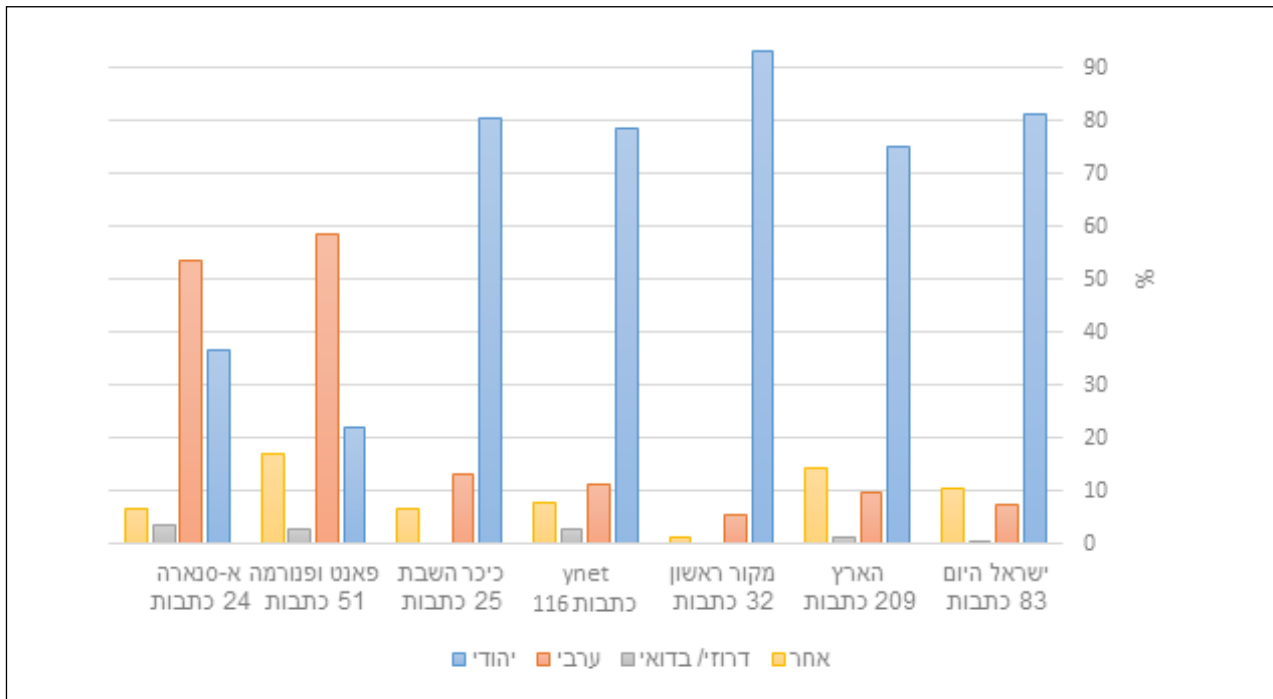
בכל העיתונים, הן בעברית והן בערבית, בולט לרעה היחס בין המרואיינים הגברים והנשים. בתקשורת בעברית נמצאו בממוצע פי 4 יותר מרואיינים גברים לעומת נשים, כאשר **מקור ראשון** בולט לרעה עם יחס של פי 7 יותר גברים מנשים. בתקשורת בשפה הערבית עמד היחס הממוצע על פי 10 יותר מרואיינים גברים לעומת נשים, כאשר **בא-סנארה** נמצאה רק מרואיינת אחת לעומת 26 גברים. הממצאים הללו תואמים מחקרים קיימים על תחום הסיקור העיתונאי בישראל (24% נשים בחדשות)²⁵, וזאת למרות מאמצים רבים של ארגונים לשינוי חברתי להגביר את הייצוג ההולם של נשים בתקשורת.²⁶

24 מאחר שמספר הכתבות בכל עיתון היה שונה, הנתונים מוצגים באחוזים. הגדרת מרואיין כ"לא מזוהה" נבעה ברוב המקרים מציטוט של מקור אנונימי אשר לא זוהה בשם.

25 World Association for Christian Communication. (2015). Global Media Monitoring Project 2015: Israel. Retrieved from http://cdn.agilitycms.com/who-makes-the-news/Imported/reports_2015/national/Israel.pdf

26 למשל, מאגר מומחים ומומחיות להופעה בתקשורת של ארגון "אנו": <https://anu.org.il/isralist>

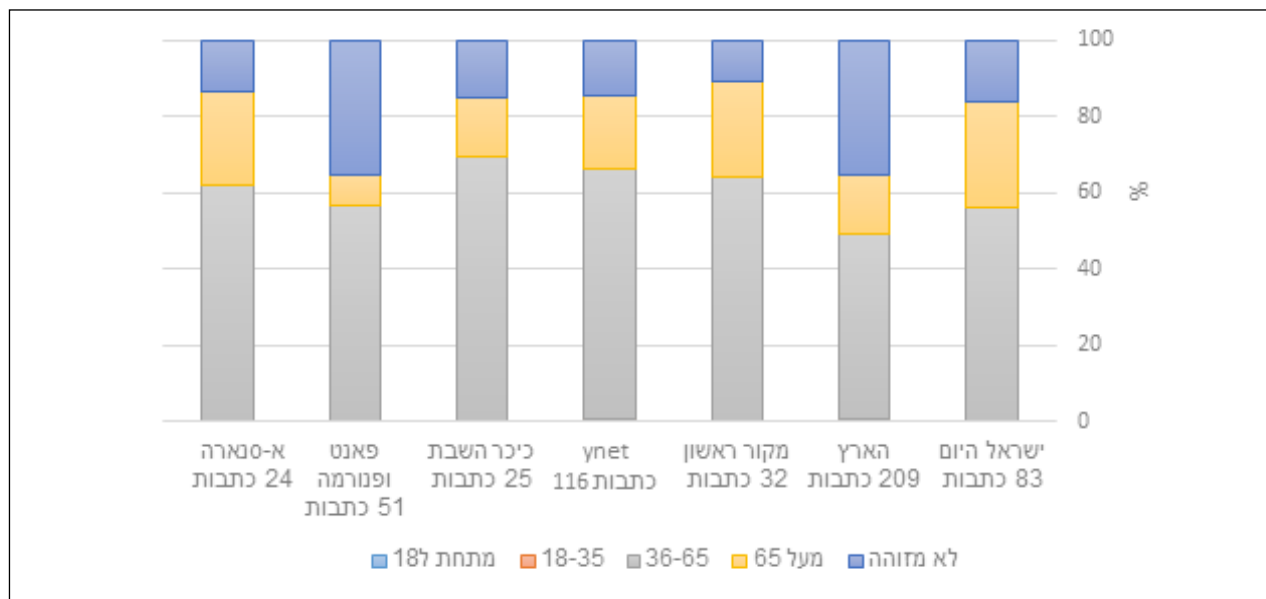
תרשים 3 רקע אתני של המרואיינים (באחוזים)

תרשים 3 מציג את הרקע האתני של המרואיינים על פי עיתון.²⁷ מן התרשים עולה, כי בעיתונים בשפה העברית היה שיעור המרואיינים היהודים גבוה משמעותית משיעור המרואיינים הערבים. תמונה הפוכה, אם כי בפער קטן יותר, מצטיירת מסיקור העיתונים בערבית, בהם שיעור המרואיינים הערבים גבוה משיעור המרואיינים היהודים. תת-הייצוג של מרואיינים ערבים בעיתונות בעברית הוא ממצא ידוע.²⁸ עם זאת, הוא בולט במחקר זה, שכן לחוקר הלאום עצמו יש השפעה ישירה על האוכלוסייה הערבית במדינת ישראל, והיעדרו של הקול הערבי בסיקור בעיתונות בעברית משפיע, כמובן, על דעת הקהל בחברה הישראלית. מיעוט המרואיינים הערבים בא לידי ביטוי כך: מסך כל הכתבות בעיתון **ישראל היום** (83 כתבות), רק ב-7.5% רואיינו אזרחים ערבים; בעיתון **מקור ראשון** (67 כתבות), בפחות מ-6% מסך כל הכתבות רואיינו אזרחים ערבים; באתר **ynet**, מתוך סך כל הכתבות (197 כתבות), בפחות מ-12% מהכתבות רואיינו ערבים; ובעיתון **הארץ** (209), פחות מ-10% מהמרואיינים היו אזרחים ערבים. מן הצד השני, העיתונות הערבית נתנה ייצוג של 22% ליהודים ב**פאנט ופנורמה** ו-36% ב**א-סנארה**. נתון זה גבוה משמעותית מאחוז הייצוג של הערבים בעיתונות העברית.

27 הגדרת מרואיין כ"אחר" נבעה ברוב המקרים מציטוט של מקור אנונימי.

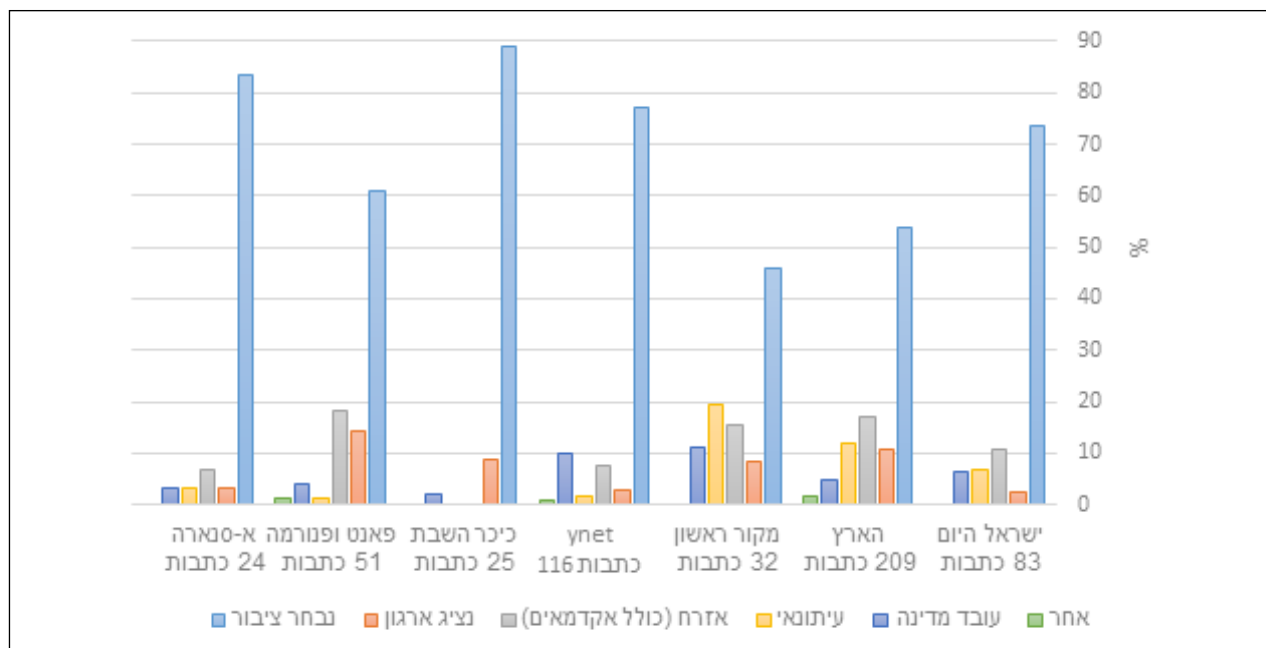
28 למשל, פרויקט מדד הייצוג של "העין השביעית" בשיתוף ובמימון עמותת סיכוי, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, יחד עם יפעת מחקרי מדיה: <https://www.the7eye.org.il/topic/%D7%9E%D7%93%D7%93-%D7%94%D7%99%D7%99%D7%A6%D7%95%D7%92>

החלטתם של עורכי המחקר לבחון את סוגייתגיל המרואיינים אינה טבעית לכאורה.²⁹ שאלת גיל המרואיינים נחשבת משנית לסוגיות ההגדרה העצמית של האזרח, שבו מרכזיים יותר המיגדר, הלאום, והמוצא האתני. עם זאת, מאחר שחוק הלאום הוא חוק שישפיע על כלל האזרחים של מדינת ישראל, חשוב היה לנו לבחון גם את מרכיב הגיל, מתוך ניסיון להציג נתונים גם בסוגיה זו. כמעט כצפוי, ילדים ובני נוער לא זכו כלל לייצוג בדיון התקשורתי על חוק הלאום. מפתיע יותר היה לגלות, כי גם מקבוצת הגיל של מבוגרים צעירים, בני 18-35, התעלמו כמעט לחלוטין (3 מרואיינים בלבד בכל הכתבות). ניתן לייחס את המקום הגדול שניתן לקבוצת הגיל שבין 36 ל-65 לגיל הממוצע של הפוליטיקאים, אנשי הציבור, העיתונאים, ועובדי המדינה בדרגות בכירות. יחד עם זאת חשוב לנו לומר במישור הערכי, כי לטעמנו יש כאן תתייצוג משווע של אוכלוסיית הצעירים והצעירות של ישראל.

29 הגדרת גיל מרואיין כ"לא מזהה" נבעה ברוב המקרים מכך שצוטט מקור אנונימי אשר לא זוהה בשם.

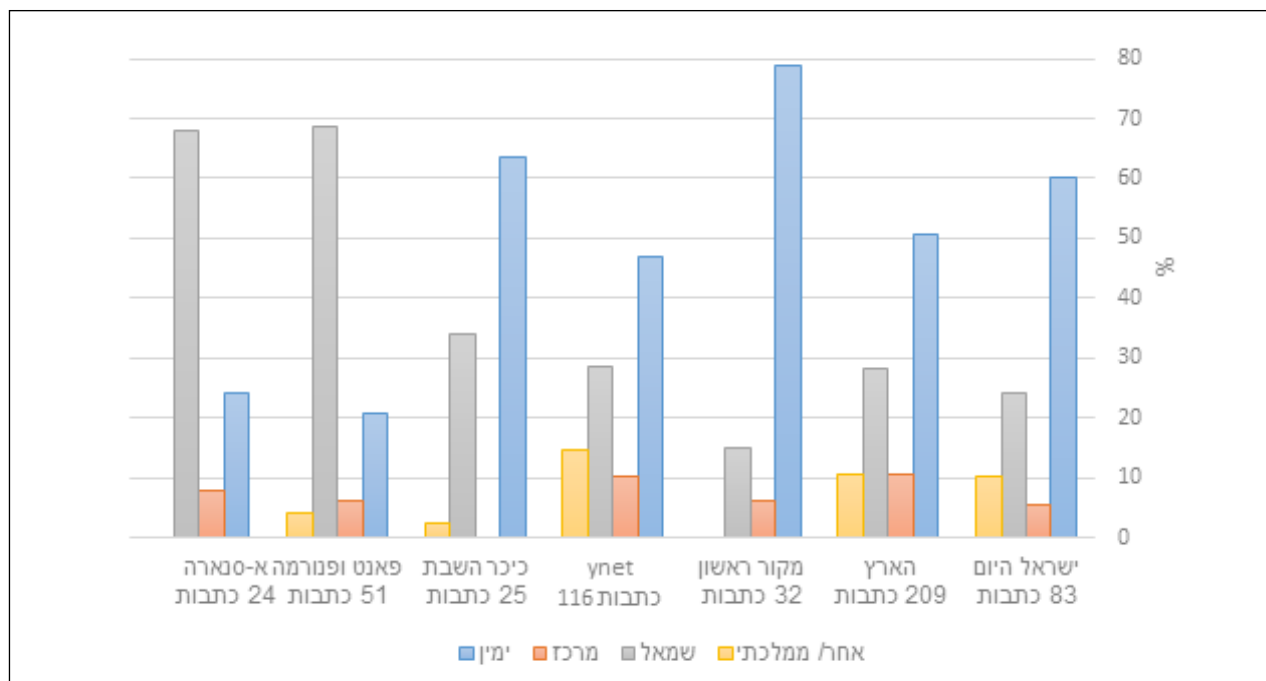
תרשים 5 זהותם הציבורית של המרואיינים (באחוזים)

תרשים 5 מציג את זהותם הציבורית של המרואיינים על פי עיתון. מרואיינים שקודדו במחקר היו מי שצוטטו בכתבות, כולל אלה שכתבו טורי דעה. נבחר ציבור הוגדרו מי שנבחרו בבחירות דמוקרטיות, למשל ח"כים, ראשי ערים ושרים, כולל נשיא המדינה; נציגי ארגונים הוגדרו מי שהוצגו וזוהו כנציגי ארגון כלשהו; אזרח הוגדר במחקר מי שהוצג הכתבות כאזרח מן השורה (מפגנים אך גם אקדמאים); עיתונאים הוגדרו מי שעבודתם היא בעיתונות (עורכים, כתבים); ועובדי מדינה היו על פי רוב פקידי ממשלה או יועצים משפטיים.

מן התרשים עולה בבירור, כי בכל העיתונים שנסקרו, האחוז הגבוה ביותר של מרואיינים היה של נבחר ציבור. שיעור המרואיינים שהיו נבחר ציבור נע מ-45% מהמרואיינים בעיתון **מקור ראשון**, ל-77% באתר **ynet**, ועד 89% באתר **כיכר השבת**. המיעוט היחסי של מרואיינים מומחים מעולם המשפט, עיתונאים, אקדמאים או אנשי ארגוני המגזר שלישי ואזרחים, מעיד כי גם סביב חוק הלאום המשיכה התקשורת להעניק לשחקנים בכירים, רשמיים ומוסדיים בזירה הפוליטית, נגישות רבה יותר לסיקור תקשורתי.³⁰

תרשים 6 זהות פוליטית של המרואיינים שהם נבחרו ציבור על פי עיתון (באחוזים)

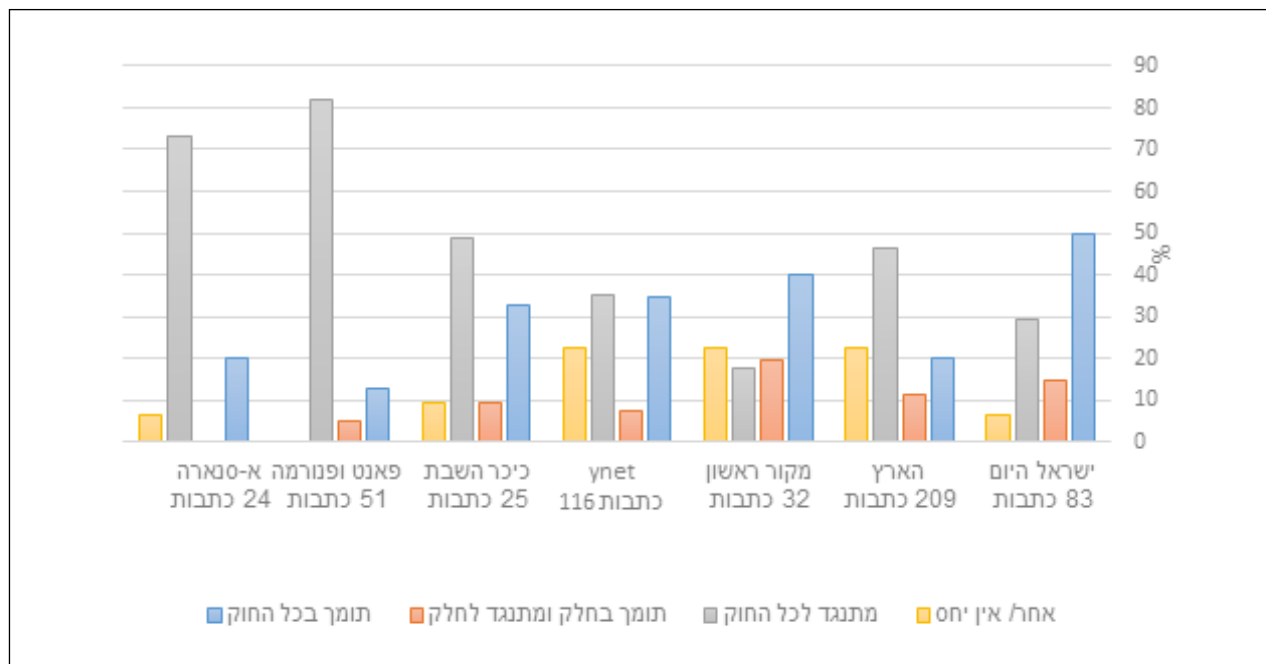

תרשים 6 מציג את הזהות הפוליטית של נבחרו הציבור, שהיו כאמור רוב המרואיינים בכל העיתונים. הקטגוריה הבאה נגזרת מהקטגוריה הקודמת: המקודדים הונחו לסמן, כאשר המרואיין היה איש ציבור, מהי זהותו הפוליטית הידועה. לשם כך הוחלט כי החלוקה לימין, מרכז ושמאל תהיה על פי היחס לסכסוך הישראלי-פלסטיני ולפי ההגדרה העצמית של המפלגה אליה שייך איש הציבור. כך למשל, מפלגות הימין הוגדרו: ליכוד, ישראל ביתנו, הבית היהודי והמפלגות החרדיות; מפלגות המרכז הוגדרו: יש עתיד, כולנו; ומפלגות השמאל הוגדרו: המחנה הציוני, הרשימה המשותפת, מרצ.

מן הנתונים עולה, כי בכל העיתונים בשפה העברית בולטת הטיה כלפי אישי ציבור ופוליטיקאים מן הימין. ההטיה הגדולה ביותר נמצאה במקור ראשון (78%), אחריה כיכר השבת (63%), ישראל היום (60%), הארץ (50%), ו-ynet (46%). את הפערים בהטיה לטובת אנשי ציבור מן הימין ניתן לנסות להסביר באמצעות נימוק החדשותיות: המעמד הפוליטי הגבוה יותר של מפלגות השלטון הופך אנשים אלו – ראש הממשלה, שרים, וראשי ועדות מרכזיות בכנסת – לבעלי ערך חדשותי יותר. 31 הפער בין העיתונים עצמם מצביע גם על הטיה הנובעת מתפיסת העיתון ביחס לקהל היעד שלו (למשל, חברי כנסת חרדים צוטטו באופן משמעותי יותר בכיכר השבת), אך גם על הקו הפוליטי המובהק של העיתון (למשל, הפער בין ישראל היום לבין הארץ).

בעיתונים בשפה הערבית בולט פער גדול – הטיה לטובת אישי ציבור ופוליטיקאים מן השמאל (בעיקר חברי הכנסת ואישי ציבור מן החברה הערבית): פאנט ופנורמה (65%), איסנארה (70%). גם במקרה זה ניתן להסביר את הפער בתפיסת העיתונים ביחס לקהל היעד שאליהם פונים.

יחד עם זאת, ניתן לזהות בקטגוריה זו שני נתונים מעניינים נוספים: האחד, מיעוט היחסי של מפלגות המרכז בחשיפה התקשורתית, אותה ניתן להסביר חלקית בעובדה שרק שתי מפלגות נכללו בקטגוריה זו (כולנו חברה בקואליציה, ויש עתיד נמנית עם האופוזיציה); השני, מקומם הגבוה באופן יחסי של נבחרו ציבור בקטגוריה "אחר/ממלכתי", שבה נכלל למשל נשיא המדינה, בעיתונים פאנט ופנורמה (18%), ynet (14%), והארץ (10%).

הקטגוריה הבוחנת את הייצוג התקשורתי של עמדת המרואיינים ביחס לחוק יוצאת מנקודת הנחה, שהשייך הפוליטי של המרואיין אינו המרכיב היחיד בבחינת הסיקור העיתונאי של חוק הלאום. פוליטיקאים, אנשי ארגוני החברה האזרחית, עובדי מדינה, עיתונאים ואזרחים, כולם מביעים דעות מגוונות. מתן אפשרות להצגה של הגיוון, שלעיתים בא לידי ביטוי בשיח שבו מביע מרואיין עמדה עשירה ומפורטת יותר מאשר התנגדות גרידא לחוק או תמיכה גורפת בו, היא לטעמנו, בעלת חשיבות בשיח תקשורתי דמוקרטי ובחינוך לדמוקרטיה. לפיכך נתבקשו המקודדים לבחון מה הוא סוג העמדה שמציג המרואיין בכתבה: תמיכה מלאה, תמיכה חלקית, או התנגדות מלאה.³²

מן הנתונים ניתן לראות, שרוב העמדות בכל העיתונים נעות בין הקצוות של תמיכה מלאה בחוק והתנגדות מלאה לחוק (36%-81%). עמדה אמביוולנטית ביחס לחוק יוצגה באופן משמעותי נמוך יותר (בין 0% ל-19%). נתונים אלו מתחזקים לאור השערת הדרמה החדשותית, אשר אומרת כי עמדה נחרצת וחד־משמעית היא לעיתים דרמטית יותר, ועל כן נתפסת כחדשותית יותר, מאשר הבעת עמדה אמביוולנטית. יחד עם זאת, זו הצגה בעייתית של המציאות, והיא בעייתית עוד יותר בהקשר של חינוך לדמוקרטיה.

נתון מעניין הסותר את השערת הדרמה החדשותית מצאנו בעיתון **מקור ראשון**, המזוהה עם קהל של הצינות הדתית: נמצא בו אחוז המרואיינים האמביוולנטיים הגבוה ביותר (19%). חלק מהמרואיינים ב**מקור ראשון** הביעו אמנם תמיכה בחוק מבחינה אידיאולוגית, אבל היו פחות נלהבים מההיבטים המעשיים שלו. דוגמא לכך ניתן לראות אצל יאיר שלג:

...יש שתי בעיות עקרוניות עם החוק. האחת, מנסחיו טוענים שהוא נועד לענות על הערעורים על אופייה היהודי של ישראל. ייתכן שמול הערעורים האלה דרוש חיזוק חוקתי, אבל בכל מקרה אסור לו ליצור הקצנה נגדית להקצנה משמאל, כי התוצאה תהיה הרת אסון: השמאל יקצין נגד החוק, הימין שוב יקצין, וכך הלאה...³³

32 יש להדגיש, כי בכתבות רבות היו עמדות המרואיינים שקיבלו ייצוג סביב נושא או סעיף מסוים בחוק הלאום, ולא בהכרח בקשר לחוק כולו.

33 שלג, י' (13 ביולי, 2018). חוק ליהודים. **מקור ראשון**, כותרת, עמ' 12.

העיתונים בערבית נתנו ביטוי רב יותר באופן משמעותי למרואיינים אשר התנגדו לכל החוק – **פאנט ופנורמה** (81%) ו**איסנארה** (73%) – בהשוואה לעיתונות בשפה העברית. בתקשורת בשפה העברית מצאנו כי בעיתונים **ישראל היום** (50%) ו**מקור ראשון** (40%) ניתן ייצוג רב יותר למרואיינים שתמכו בחוק באופן מלא. לעומת זאת, באתר **כיכר השבת** (48%) ובעיתון **הארץ** (48%) ניתן ייצוג רב יותר למתנגדי החוק. התוצאות באתר **כיכר השבת** הן מעניינות, וניתן אולי להסבירן בכך שהסוגיה הלאומית מרכזית פחות בתפיסת העולם של החרדים, שחלקם התנגדו לחוק, ושיתפו פעולה עם הליך החקיקה שלו בעיקר בשל משמעת קואליציונית.

ynet היה כלי התקשורת היחיד שנתן זכות ביטוי דומה למרואיינים שתמכו באופן מלא בחוק או התנגדו לו באופן מלא (כ־37% לכל צד). ההשערה שלנו היא, שייתכן כי זהו מאפיין של איזון מכוון: הקפדה של כלי תקשורת על מציאת איזון יחסי בין שתי עמדות מנוגדות בסיקור בטווח הארוך.³⁴ האיזון המכוון, אשר נהוג בבריטניה, מחייב נטישה מודעת של הקריטריונים האובייקטיביים לכאורה של עקרון החדשותיות שבו דנו קודם, למען עקרון האיזון הפוליטי.

טבלה 2 טיעוני מרואיינים ביחס לחוק הלאום על פי עיתון (באחוזים)

	זהות יהודית לאומית	דת	אזרחי/זכויות אזרח	סמליות	פרקטיות	בג"צ	התיישבות יהודית	גזענות ואפרטהייד	דמוקרטיה ושוויון בפני החוק	אחר
ישראל היום (83 כתבות)	19.35	2.08	7.74	11.9	14.88	5.06	7.44	4.76	14.58	12.2
הארץ (209 כתבות)	18.57	3.57	11.84	11.94	11.63	5.41	6.02	5.2	18.47	7.35
מקור ראשון (32 כתבות)	17.81	6.85	8.9	13.7	12.33	13.7	4.79	2.74	14.38	4.79
ynet (116 כתבות)	15.98	2.51	12.56	9.82	12.79	4.79	7.31	5.94	16.89	11.42
כיכר השבת (25 כתבות)	18.89	8.89	5.56	15.56	18.89	6.67	2.22	2.22	14.44	6.67
פאנט ופנורמה (51 כתבות)	9.3	1.55	12.02	13.57	15.12	2.71	11.24	18.99	12.4	3.1
איסנארה (24 כתבות)	14.89	1.06	8.51	12.77	20.21	0	9.57	13.83	17.02	2.13

טבלה 2 מציגה את טיעוניהם של המרואיינים ביחס לחוק הלאום כפי שהוצגו בכל העיתונים. הספירה והקידוד של הטיעונים כללה במקרים רבים כמה טענות שונות אשר הוצגו באותה כתבה, לעיתים על ידי אותו מרואיין. להלן פירוט הקטגוריות של הניתוח ומהותן: זהות יהודית לאומית – טיעונים הקשורים לסוגיית הלאום היהודי; דת – סוגיות כמו שמירת שבת, משפט עברי או היחס לרפורמים; אזרחי/זכויות אזרח – טיעונים המשתמשים במושגים אזרחיים או אזרחות; סמליות – טיעונים ביחס לסמלי המדינה (המנון, דגל, סמל, שפה), או טיעונים סמליים ביחס לחוק עצמו; פרקטיות – מטרות פוליטיות של חקיקת החוק, וטיעונים סביב ההצבעה עליו; בג"צ – טיעונים שהזכירו את בית המשפט העליון ואת המהפכה השיפוטית; התיישבות יהודית – טיעונים ביחס להתיישבות נפרדת; גזענות ואפרטהייד – שימוש בטיעונים המשתמשים בביטויים אלו; דמוקרטיה ושוויון בפני החוק – טיעונים של מרואיינים ביחס לדמוקרטיה ולשוויון במישור האינדיבידואלי.

34 אריאן, א', יומן, ג' ווולפספלד ג' (1999). איזון בסיקור הבחירות. בתוך א' אריאן ושמיר מ' (עורכים), הבחירות בישראל – 1996 (עמ' 359-382). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

מן הטבלה עולה, כי בעוד בעיתונים בעברית בלט מאוד נושא הזהות היהודית בדברי המרואיינים (16%-19%), ונושא הגזענות והאפרטהייד כמעט נעדר מן השיח (2%-6%), בעיתונים בשפה הערבית היה שימוש ממוצע של פי 4 במושגים גזענות ואפרטהייד (14%-19%). הבדל זה מעיד על מיסגור שונה אשר התקיים בשיח העיתונאי והציבורי בשתי הקבוצות השונות בחברה הישראלית: בעוד בתקשורת בעברית מוסגר חוק הלאום כחוק שעסק בביסוס הזהות היהודית של המדינה, הרי שבעיתונות בערבית מוסגר החוק כחוק גזעני, שלטענת המרואיינים מן החברה הערבית שבלטו בכתבות, עלול ליצור מציאות של אפרטהייד במדינת ישראל. פער דומה במיסגור הדיון ניתן לזהות סביב סוגיית ההתיישבות היהודית, אשר זכתה לביטוי בדברי המרואיינים באופן בולט יותר בעיתונים בשפה הערבית (9.5%-11%), לעומת העיתונים בשפה העברית (2%-7.5%).

עוד בולט, כי **מקור ראשון** היה העיתון שהבליט באופן רב יותר מכל שאר העיתונים (13.7%) את טיעוניהם של המרואיינים סביב נושא הבג"צ. ניתן לשייך זאת לכך, שבציונות הדתית ייחסו חשיבות רבה לחוק כמענה לפסיקות הליברליות של בג"צ, כאיזון לחוק יסוד: כבוד האדם וחירותו או לאקטיביזם השיפוטי שיוחס לבג"צ.

בכל העיתונים שנסקרו מוסגר הדיון בחוק גם בטיעונים אשר דנו בפרקטיות, בסמליות, ובדמוקרטיה ושוויון בפני החוק, ובכל הממדים הללו היה איזון באופן הסיקור.

ניתוח איכותני

המטרה המרכזית של המחקר הנוכחי היא בחינה שיטתית של הסיקור התקשורתי ביחס לוויכוח הציבורי ולדיונים סביב חוק הלאום. בחינה כמותנית אמנם מעלה מידע עשיר ביחס לסיקור התקשורתי, אך היא אינה מעניקה תשובה מספקת לגבי אופן הייצוג של העמדות השונות ביחס לסוגיות השנויות במחלוקת. בחינה איכותנית של הטיעונים המרכזיים שהוצגו, אך לא פחות מכך דיונים ושיח אשר לא זכו לייצוג בתקשורת באופן בולט, ניתן היה לבצע רק בניתוח איכותני.

מושג הייצוג מתבסס על ההנחה, שמתקיימים קשרי גומלין ומשא ומתן תמידי בין המציאות הסמלית לבין המציאות החברתית שאנו חיים בה. באמצעות הייצוג, שהוא דימוי המשעתק כביכול את המציאות האובייקטיבית, אנו שואבים את המידע שלנו על העולם, ולעיתים על עצמנו. ההשפעה של המציאות הסמלית – קרי, הייצוג – על המציאות החברתית, מובילה לשימור או לשינוי הסדר החברתי הקיים, אשר מורכב מיחסי כוח בין קבוצות שונות בחברה.³⁵ באמצעות מיסגור והבניה של דימויים מציגה התקשורת בפנינו לא את המציאות החברתית הנייטרלית והאובייקטיבית, אלא את תוצאתו של מאבק בלתי פוסק על משמעויות, אשר כשלעצמו מבנה היררכיה של ערכים. כל סיפור תקשורתי מבוסס על מיסגור אשר ממין עבור הנמענים את ה"טוב" וה"רע", וקובע מה בעל חשיבות ומה זניח. כך, המיסגור קובע ומקבע גבולות של שיח ציבורי, ויוצר נרטיב מסוים.

הניתוח האיכותני של הכתבות מאפשר לבחון כיצד התקשורת מציגה וממסגרת את הוויכוח הציבורי סביב חוק הלאום, ואת התבניות שבהן היא משתמשת בדיווחיה. לשם ביצוע הניתוח בחנו את הכתבות שהופיעו בתקופות של שיאי הדיווח בעיתונים שנסקרו: 29-30.11.2015 – הקמת צוות קואליציוני לגיבוש נוסח אחיד לחוק; 7-8.5.2017 – אישור החוק בוועדת השרים לחקיקה; 10-12.5.2017 – חוק הלאום עבר בקריאה טרומית; 11-12.7.2017 – הקמת הוועדה המשותפת לדיוני בחוק הלאום; 26.7.2017 – דיון ראשון של ועדת חוק הלאום; 30.10.2017 – ויכוח בוועדה על נושא זהות דתית; 28-30.11.2017 – דיוני בסעיף התיישבות יהודית; 13.3.2018 – אישור החוק לקריאה ראשונה בוועדה המשותפת; 30.4.2018-1.5.2018 – החוק עבר בקריאה ראשונה; 7-19.7.2018 – שבועיים של מרתון דיונים בוועדה המשותפת בכנסת לקראת קריאה שנייה ושלישית וסיום תהליך החקיקה.

באופן לא מפתיע, ציר הזמן של שיאי דיווח אלה חפף על פי רוב את דיוני הוועדה המשותפת, אם כי היו גם ישיבות ודיונים בוועדה המשותפת אשר לא זכו לסיקור תקשורתי כלל. דיווחים, כתבות וטורי דעה נבחרו לצורך ניתוח איכותני על פי הקריטריונים שעלו מן החומרים, בהתאם למתודת "תיאוריה מעוגנת בשדה".³⁶

נוכחים ונעדרים בסיקור העיתונאי

קריאה של הייצוג העיתונאי בעיתונים המקוונים והמודפסים השונים העלתה פערים באופני הסיקור של חוק הלאום. בהיותו חוק מורכב, הנוגע בלבם של קונפליקטים עמוקים בחברה הישראלית, בחרו העיתונים השונים במסגור שונה של הדיון, כלומר הבלטה רבה יותר של סוגיות מסוימות והצנעת אחרות. בחירה זו יכולה לנבוע מתפיסה עיתונאית ביחס לסוגיות שנתפסות כמעניינות יותר עבור קהל הקוראים, אך היא עשויה גם לנבוע מהטיה בתחומי העניין המרכזיים של העיתונים עצמם. כך, למשל, **בכיכר השבת** הובלט החשש מפני מתן מעמד לזרם הרפורמי ביהדות בהקשר של סעיף הקשר עם יהדות התפוצות בחוק הלאום:

החשש של חברי הכנסת החרדים היה ששופטי בג"ץ ישתמשו בחוק בסוגיות מהותיות כמו הכותל המערבי, גיור ונושאים נוספים. ח"כ ישראל אייכלר הגדיר את החוק, בראיון לרדיו 'קול חי', כ'מתנה לרפורמים'.³⁷

לעומת זאת, בעיתון **הארץ** הובלט הדיון בסוגיית האפליה, כפי שעלתה מסעיף המשפט העברי בהצעת החוק. **הארץ** היה העיתון היחיד אשר דיווח על פנייה של 10 ארגוני נשים לחברי הכנסת במחאה על סעיף זה:

עשרה ארגונים פנו לחברי הכנסת בדרישה לפעול נגד החוקים, שלדבריהם יפגעו בנשים בכל תחומי החיים מפני שיחזקו את הדין הדתי במדינה: 'החוקים עלולים להסיג את ישראל עשרות שנים לאחור'.³⁸

בישראל היום בחרו לשים דגש בנושא סמליות החוק, כלומר בעובדה שאין מדובר רק בתוספת לספר החוקים, אלא גם בחוק שהוא בעל משמעות הצהרתית עבור אזרחי המדינה ובזירה הבינלאומית. כך, למשל, בחרו שם להציג את עמדתו של נשיא המדינה, ראובן ריבלין:

אני חושש כי האופן הרחב שבו נוסח סעיף זה [סעיף ההתיישבות הקהילתית לפני עריכתו – א"ג], ללא איזונים, עלול לפגוע בעם היהודי, ביהודים ברחבי העולם ובמדינת ישראל, ואף יכול לשמש כנשק בידי אויבנו.³⁹

על אף שבמסגרת עבודת הוועדה המשותפת התקיים דיון ארוך על השפעת החוק על הדרוזים, הרי שהדיון התקשורתי על נושא זה התרחב רק לאחר חקיקת החוק. כלומר, על אף ששאלת מעמדם של הדרוזים הייתה על שולחן הדיונים בוועדת הכנסת באופן נרחב, הדיון התקשורתי כמעט והתעלם ממנה. לשם המחשה, בולט הממצא כי מתוך 1,086 מרואיינים בכל הכתבות שנסקרו בכלל העיתונים בנושא חוק הלאום, רק 16 מרואיינים היו בני העדה הדרוזית או הבדואית (פחות מ-1.5% מן המרואיינים). הייצוג החסר של השלכות חוק הלאום על הדרוזים והבדואים בולט במיוחד נוכח הסערה התקשורתית שהתחוללה בשבוע הראשון שלאחר חקיקת החוק. באותו שבוע, החורג ממסגרת המחקר

36 איילון, י' וצבר-בן יהושע, נ' (2010). תהליך ניתוח תוכן לפי תיאוריה מעוגנת בשדה. בתוך ל' קסן ומ' וקרמר-נבו (עורכות), ניתוח נתונים במחקר איכותני. באר-שב: הוצאת אוניברסיטת בן-גוריון.

גבתון, ד' (2001). תיאוריה מעוגנת בשדה: משמעות תהליך ניתוח הנתונים ובניית התיאוריה במחקר איכותני. בתוך נ' צבר-בן יהושע (עורכת), מסורות וזרמים המחקר האיכותני (עמ' 195-227). לוד: דביר.

37 **כיכר השבת** (16 ביולי, 2018). חוק הלאום: האיום של נתניהו שהביא להתקפלות החרדים. **כיכר השבת**.

נדלה מתוך <https://www.kikar.co.il/284327.html>

38 לוי, י' (30 באוקטובר, 2017). ארגוני נשים לח"כים: חוק הלאום וחוק המשפט העברי יובילו לפגיעה בזכויות נשים. **הארץ**.

נדלה מתוך <https://www.haaretz.co.il/news/politi/.premium-1.4552263>

39 ילון, י' וטוכפלד, מ' (10 ביולי, 2018). נשיא המדינה ריבלין על חוק הלאום: "נוסחו עלול לשמש כנשק בידי אויבנו". **ישראל היום**.

נדלה מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/570267>

הנוכחי, תפס מעמד הדרוזים אזרחי ישראל מקום מרכזי בטענות כנגד החוק. לדוגמא, בכתבה מ־ynet למחרת אישור החוק בכנסת נאמר:

ח"כ אלעזר שטרן מ"יש עתיד" אמר כי החוק פוגע באזרחים הדרוזים והבדואים המשרתים בצבא. 'חוק הלאום הוא דחיפת אצבע לעין של אחינו הדרוזים והבדואים שמשרתים לצידנו בצה"ל ובזרועות הביטחון. לאומיות יסודה באהבה, לאומנות שורשיה בשנאה'.⁴⁰

בתקשורת בשפה הערבית שנסקרה במחקר בלטו שתי תמות מרכזיות: העלבון הסמלי שעלול החוק להנחיל לאזרחים הערבים, והנזק המעשי והממשי מבחינה חוקית בחיי היומיום של האזרחים הערבים. תמות אלו מוסגרו בתקשורת כחלק מגזענות ממוסדת (אשר לעיתים קרובות הושוותה לשלטון האפרטהייד בדרום אפריקה). שני סעיפים בחוק בלטו במיוחד בסיקור. הראשון בהם היה הפגיעה במעמד השפה הערבית, כפי שניתן למצוא למשל בציטוט באתר **פאנט ופנורמה** מדבריו של ח"כ דב חנין מהרשימה המשותפת:

בשאלת השפה, זה מסר מממשלת נתניהו, וזה מסר ברור לאזרחים הערבים שהמדינה לא מכירה אותך ואת התרבות שלך, וזה מנוגד לחוק. החלטת האו"ם משנת 1947, מחייבת את שתי המדינות להגן על זכויות המיעוטים תוך שמירה על זכויות לשוניות.⁴¹

הסעיף השני שבלט היה סוגיית ועדות הקבלה לשובים הקהילתיים, אשר שונה לסעיף התיישבות יהודית. וכך צוטט באתר **פאנט ופנורמה** פרופסור אסעד גאנם:

מה שמתרחש עכשיו הוא ניסיון למסד חוקית את העליונות הגזעית של מדינת ישראל יותר מאשר בעבר. למשל, אנחנו יודעים שבגליל, במשולש ובנגב הוקמו ישובים רק ליהודים ומונעים מהערבים להתגורר בהם, וכעת זה נאמר ישירות ובגלוי על פי החוק.⁴²

אם כך, מן הממצאים האיכותניים עולה כי במיסגור הדיון בחוק הלאום בעיתונים השונים בלט אופי של נוכחים ונעדרים בסיקור העיתונאי: כל עיתון בחר להבליט קו שונה. בחירה זו היא בעלת משמעות כאשר בוחנים את תפקידה של העיתונות בהקשר של חינוך לדמוקרטיה ואת המושג "הטוב המשותף". הבלטה של מרכיבים שונים, תוך הצנעת מרכיבים רחבים יותר בחוק, הופכת את העיתונים לכלי ביטוי נישתיים יותר, כאלה המספקים פחות מידע מקיף, ובעיקר מציגים מעט מדי את נקודת המבט של האחר. ייתכן שיש פה השפעה של הרשתות החברתיות, שלגביהן נטען כי הן משקפות במידה רבה דיון בין אנשים בעלי עמדות דומות. כמו כן, ייתכן שיש כאן מעין חזרה לשיח המזכיר "עיתונות מפלגתית"; כלומר, כל עיתון מבטא עמדה אחרת, אשר תואמת את קהל היעד שלו. ממצאי המחקר אמנם אינם מציגים מצב של זהות מפלגתית ישירה של רוב העיתונים, אך הייצוג הסמלי השונה והבלטת הטיעונים הנפרדים ביחס לחוק הלאום יוצרים מיסגור אשר אינו מאפשר דיון דמוקרטי עשיר, באשר הוא מצביע עמדות וטענות מנוגדות. מיסגור זה עלול להוביל לשימור הסדר החברתי הקיים, אשר מורכב מיחסי כוח בין קבוצות שונות בחברה, כאשר כל קבוצה זוכה לחיזוק העמדה המקורית שלה, מבלי לקיים דיון ציבורי ודמוקרטי ממשי. כך מלבה העיתונות ומשקמת את השונה בין הקבוצות על חשבון יצירת תשתית ל"טוב משותף", הנמצא בבסיסה של חברה איתנה ויציבה.

40 אזולאי, מ' (19 ביולי, 2018). אושר חוק הלאום: בקואליציה מחאו כפיים, באופוזיציה קראו "אפרטהייד". ynet.

נדלה מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5312599,00.html>

41 איסנארה (20 ביולי, 2018). דב חנין: חוק הלאום הוא כתם ונמשיך להיאבק כדי להסירו מתוך ספר החוקים. איסנארה.

נדלה מתוך <http://www.sonara.net/full/336638>

42 עידבאן, ע' (16 יולי, 2018). מהו חוק הלאום? איך זה משפיע על הערבים במדינה? פרופסור אסעד גאנם עונה על כל השאלות.

פאנט ופנורמה. נדלה מתוך <http://www.panet.co.il/article/2255566>

"לכשכש בכלב" – הטיית החדשותיות

בייצוג התקשורתי של הוויכוח הציבורי סביב חוק הלאום ניתן היה לזהות חוסר הלימה בין הפרוטוקולים של הדיונים בוועדה המשותפת ובכנסת לבין הכתבות בעברית ובערבית בעיתונים המרכזיים. למרות דיונים שנמשכו שעות רבות, שבהם הוצגו טיעונים כבדימשקל, הייצוג התקשורתי בחר להבליט את הדיון כ"אירוע", שבו הדרמה, הצבע, העימות וההופעה נחשבים חדשותיים יותר מאשר תוכנם של הדברים.⁴³ הנה למשל הדיווח הבא בעיתון **הארץ**:

בדיון על ההצעה בוועדה לקידום חוק הלאום צעקו חברי כנסת זה על זה, לאחר שלטענת חברי האופוזיציה, ח"כ ניסן סלומינסקי (הבית היהודי) הכריז על הצבעה חוזרת להסתייגות שהעלה על אף שרוב חברי הוועדה הצביעו נגדה.⁴⁴

גם היוזמה לחוק והחלטות של שרי הממשלה והקואליציה לפעול לקידום החוק מוסגרו פעמים רבות בתקשורת כך שהן מונעות משיקולים פוליטיים. הטיה זו, המכונה במחקר הטיית "מירוץ סוסים",⁴⁵ ממסגרת את השיח הפוליטי כתחרות בין מועמדים ומפלגות, במקום בנושאים המרכזיים ובעמדות המתמודדים עצמם. חוק הלאום הופיע פעמים רבות בהקשר של דיון על אווירת טרור-בחירות, יציבות קואליציונית, או תחרות בין פוליטיקאים מן הימין על קולות הבוחרים. כך, למשל, צוטטה ב**כיכר השבת** ח"כ ציפי לבני מהמחנה הציוני לאחר אישור החוק בקריאה שנייה ושלישית בכנסת:

כששאלתי חברי כנסת מהקואליציה למה הם לא מביאים את אותו חוק שאנחנו יכולים להתאחד סביבו מאה חברי כנסת, הם הסתכלו עלי בחיוך ציני ואמרו שנתניהו רוצה את החוק בשביל לריב, אחרת איך ידעו שהוא יותר לאומי מכם? מה יצא לנו מזה שתתמכו? זו השיטה.⁴⁶

הטיה תקשורתית נוספת נוגעת לתחרות העזה בין אמצעי התקשורת השונים, ולניסיון המתמיד למשוך קוראים, אשר לעיתים מביא להבלטה של העיסוק בתפל, באישי ובסנסציוני על חשבון התוכן. הטיה זו בולטת במיוחד בכותרות שנסקרו, למשל בכותרת של כתבה שתיארה את הדיון בוועדה המשותפת בו השתתף המשנה ליועץ המשפטי לממשלה, עו"ד רוזן נזרי, ובו נידונו נושאים משפטיים וציבוריים מרכזיים, כמו ההתיישבות היהודית ומעמד השבת. ב-ynet ניתנה לסיקור כותרת סנסציונית המדווחת על עימות: "סמוטריץ' למשנה ליועמ"ש בדיון על חוק הלאום: 'אתה כלום'". על אף שמדובר בכתבה נרחבת יחסית, בעלת 21 פסקאות, ובהן גם דיווח עיתונאי מפורט מתוך הדיונים, בכל זאת מצאו בעיתון צורך להרחיב מאוד גם בסוגיית המריבה האישית בין שני חברי הכנסת יואל חסון ואבי דיכטר:

במהלך הדיון התגלע ויכוח בין ח"כ יואל חסון לח"כ אבי דיכטר, שהיו חברים לסיעה ב"קדימה" כשהחוק עלה לראשונה בשנת 2011. "אתה היית סוס טרויאני שקיים קשר עם נתניהו וחוק הלאום היה המטרה שלך להגיע מקדימה לליכוד", אמר ח"כ חסון. ...דיכטר לא נשאר חייב: "אני חייב לומר לך, יואל, שלא זכרתי שאתה היית מהתומכים בחוק. מה שכן זכרתי זה שהייתה בקשה לתיקון כמה דברים; תוקנו הדברים – אבל מאז הוא לא עלה על ידי המנהיגה ציפי לבני. לא בגלל שיש מנהיגות, הוא לא עלה אלא בגלל פיק הברכיים. הרי היו 40 חברי כנסת שתמכו. הזיקית מקנאת בך על כמות הצבעים שאתה יודע להחליף".⁴⁷

43 הטיית חדשותיות, ראו למשל: וולפספלד ג' ווימן, ג' (2001). המאבק על סדר היום התקשורתי בבחירות 1996 ו-1999. בתוך א' אריאן ושמיר מ' (עורכים), הבחירות בישראל – 1999 (עמ' 383-410). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

44 לוי, י' (15 ביולי, 2018). הקואליציה סיכמה: ירוך הסעיף בחוק הלאום המאפשר הקמת יישובים ליהודים בלבד. **הארץ**. נדלה מתוך <https://www.haaretz.co.il/news/politi/1.6271289>

45 Caspi, D. (1996). American-style electioneering in Israel: Americanization versus modernization. In D. L. Swanson and P. A. Mancini (eds.), *Politics, Media and Modern Democracy* (pp. 173-193). Westport, CT: Praeger

46 כהן, י' (19 ביולי, 2018). בזכות קולות החרדים: 'חוק הלאום' אושר במליאת הכנסת. **כיכר השבת**. נדלה מתוך <https://www.kikar.co.il/284776.html>

47 אזולאי, מ' וטויר, ע' (16 ביולי, 2018). סמוטריץ' למשנה ליועמ"ש בדיון על חוק הלאום: "אתה כלום". **ynet**. נדלה מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5310769,00.html>

הטיות תקשורתיות אלו של הדיווח העיתונאי, אשר התמקדו בתפל, במריבות אישיות ובעלילות סנסציוניות, אפשר להסביר במה שנחשב בעיני עיתונאים כערך החדשותי של הידיעה או הכתבה. כפי שמצינים שפר ווימן בהקשר של סיקור בעת בחירות,⁴⁸ בתקופות בהן יש עלייה בדיווחים חדשותיים סביב נושא "בוער", התקשורת מתמקדת יותר בשיח התחרותי-פוליטי ובמתקפות אישיות, על חשבון מסירת מידע משמעותי, אשר עשוי לעזור לאזרחים להגיע למסקנה מושכלת. זו הטיה שעלולה להיות לה השפעה קשה על החינוך לדמוקרטיה. סיקור מסוג זה מציג את המתמודדים, המשמיעים זה את זה, כמי שאינם ראויים להנהיג או כבעלי אינטרסים זרים. אך חמור מכך, הוא בא על חשבון הבלטת המידע הפוליטי המהותי, כזה אשר עשוי לאפשר לאזרחים ולאזרחיות לגבש עמדה פוליטית מושכלת. שני היבטים אלו – הבלטת צדדים לא ראויים של הפוליטיקאים והצנעת הסוגיות המרכזיות בוויכוחים – עלולים לפגוע בדיון הציבורי בנושאים הפוליטיים והחברתיים בפרט, ובשיח הדמוקרטי בכלל.

חוקה לישראל

רוב ההתייחסות בעיתונים בעברית הייתה לכך שמדובר בחוק בעל חשיבות סמלית, תוך הצנעת העובדה שמדובר במידה רבה במהלך של קביעת חוקה לישראל, ובחוק שיש לו השלכות דרמטיות על חוקים אחרים. כל עיתון בחר להבליט נרטיב מרכזי אחר, אך אף אחד מהעיתונים לא בחר למסגר את מורכבות הדיון בעובדה שמדובר בתהליך של קביעת חוקה למדינת ישראל. כך למשל, בדיווחים העיתונאיים על הישיבה הראשונה של הוועדה המשותפת לחוק הלאום, ב־26.7.2017, שבו השתתפה שרת המשפטים, איילת שקד, ודיברה בהרחבה על המשמעות החוקתית של החוק, הדגישו ב־ynet ובכינו השבת דווקא את הסמליות של החוק בציטוט זהה מדבריה:

החוק הזה הוא היסטורי, כל אחד שיושב כאן יצוק את התוכן שלו לתוך החוק, לכן חשוב מאוד לעשות כאן עבודה רצינית. כל ה' הידיעה וכל פסיק חשובים, זה יישאר איתנו לנצח נצחים.⁴⁹

גם הכתבה ב**ישראל היום** כללה ציטוט נרחב מדברי שרת המשפטים, אשר הזכירה את סוגיית החוקה, אבל ללא הסבר על המשמעות של חוק יסוד ביחס לשאר החוקים, אלא תוך מיסגור הדיון בהדגשת סמלי המדינה:

בכל מדינה שיש בה חוקה היא מורכבת משלושה חלקים. בחקיקה שלנו חסר הפרק שמגדיר את ערכי המדינה, ההמנון, השפה והדגל. ב־120 מדינות ההמנון מוגדר בחוקה. ב־136 מדינות הדגל מעוגן בחוקה. ב־170 מדינות השפה מעוגנת בחוקה. יש הרבה מדינות שעיגנו את הכנסייה שלהם בחוקה.⁵⁰

בעיתון **הארץ** בחרו לדלג על ייצוג ההשוואה למדינות אחרות, אבל האריכו בציטוט מדברי שרת המשפטים בסוגיית היחס בין מדינה יהודית לדמוקרטיה. כלומר, הם בחרו למסגר את הדיון בוויכוח על המתח בין ישראל יהודית לדמוקרטיה, ולא בסוגיית קביעת החוקה:

הערכים הדמוקרטיים של המדינה מעוגנים כבר בחוק יסוד. אני חושבת שיש לנו הזדמנות גדולה לעגן גם את הערכים הלאומיים והיהודיים. עצם היותה של המדינה דמוקרטית לא סותר את היותה יהודית. יש קונצנזוס – בבית הזה צריכים להיות ערכים מקבילים והם יכולים להיות.⁵¹

מתוך כלל הכתבות בעברית, רק מעטות הציגו דיווחים ועמדות ביחס להיבט החוקתי, בעוד שבדיוני הוועדה המשותפת נידונים בהרחבה המושגים חוקה, חוק יסוד, מעמד חוקתי ועוד. לנגד עיניהם של המחקרים בדיוני הוועדה עמדה

48 שפר, ת' ווימן, ג' (2004). איזון שיטתי בסיקור מערכות בחירות: הסיקור התקשורתי של המפלגות והמועמדים בבחירות בישראל 1996-2003. בתוך א' אריאן ושמרי מ' (עורכים), הבחירות בישראל – 2003 (עמ' 175-209). ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה.

49 פרידסון, י' (26 ביולי, 2017). מהומה בכנסת: ח"כים הוצאו מהדיון על חוק הלאום. **ynet**. נדלה מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4994499,00.html>

50 אלון, ג' וצנזה, ש' (26 ביולי, 2017). דיון סוער על חוק הלאום: ח"כים הרוחקו מהאולם. **ישראל היום**. נדלה מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/492989>

51 ליס, י' (26 ביולי, 2017). דיון סוער על חוק הלאום; שקד: הערכים היהודיים ודמוקרטיה צריכים להיות מקבילים. **הארץ**. נדלה מתוך <https://www.haaretz.co.il/news/politi/1.4297133>

הסוגיה החוקתית והמשמעות של "חוק הלאום" כחוק יסודי, ואילו בעיתונות הוסט הדגש בעיקר לכיוון המשמעות הסמלית של החוק (כל עיתון בסמליות מעט שונה).

התייחסות לנושאים חוקתיים, כמו מקומו של החוק במארג החוקים הכללי של מדינת ישראל, הובלטה בשיח התקשורתי דווקא בהצגת חוק הלאום כתגובה לאומית לחוק יסודי: כבוד האדם וחירותו ולפסיקות בית המשפט העליון (תוך שימת דגש בפסק הדין בבג"צ קעדאן בנושא התיישבות נפרדת). במילים אחרות, חוק הלאום מוסגר על ידי חברי כנסת מן הקואליציה כחוק שנועד להתגבר על בג"צ, אשר על פי תפיסתם פוגע בזוהר היהודית של המדינה. ניתן לראות זאת בכתבה בעיתון **ישראל היום**:

השר יריב לוין אמר כי 'אישור החוק מהווה צעד היסטורי לתיקון המהפכה החוקתית שפגעה במעמד היהודי של מדינת ישראל'. והוסיף כי מדובר בחוק חשוב ביותר שמבטא את שורשי הציונות והבסיס עליו מושתתת מדינת ישראל. השר הבטיח כי החוק ישיב את הסדר על כנו ואת 'יחודה של המדינה כמדינת הלאום של העם היהודי'.⁵²

עם זאת, מספר כתבות מצומצם מיסגר את הדיון בציטוט של דוברים אשר התייחסו לסוגיית החוקה, כלומר חוק היסוד ומשמעותו. ההתייחסות התקשורתית לחוק הלאום כאל חוק יסוד בעל משמעות חוקתית הייתה בבחינת יוצא מן הכלל אשר אינו מעיד על הכלל, כמו למשל בדבריו של עו"ד איל ינון, היועץ המשפטי של הכנסת שצוטט ב-**ynet**:

הצעת חוק היסוד שבנדון היא המעשה החוקתי המשמעותי ביותר שעושה הכנסת מאז חקיקתם של חוקי היסוד בשנת 1992... ההצעה מבקשת להגדיר את אופייה החוקתי של מדינת ישראל, ובמידה רבה לעצב מחדש את נוסחת האיזון החוקתית הקיימת.⁵³

הדבר רק מבליט את העובדה, שהעיתונות יכלה לייצג את סוגיית המהלך החוקתי באופן עשיר ומלא יותר, אך בחרה שלא להבליט סוגיה זו באופן ממשי. לפיכך, ההבניה של השיח התקשורתי היא כניעה וקבלה של הנרטיב של יוזמי החוק, אשר הצניעו את העובדה שמדובר בחוק יסוד בעל השלכות מרחיקות לכת, והבליטו את הממדים הדרמטיים יותר, כמו המשמעות הסמלית של החוק. הניסיון לשליטה של פוליטיקאים בקביעת סדר היום התקשורתי בולט, לדוגמה, בציטוט מדברי ראש הממשלה, בנימין נתניהו, עם אישור החוק בעיתון **ישראל היום**:

זהו רגע מכונן בתולדות הציונות ותולדות מדינת ישראל. 122 שנה אחרי שהרצל פירסם את חזונו, קבענו בחוק את עקרון היסוד של קיומנו. ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי... יש מי שמבקש לערער על זכויות קיומנו. היום חקקנו בסלע החוק, זו היא המדינה שלנו, זו היא השפה שלנו, זה ההמנון שלנו וזה הדגל שלנו, תחי מדינת ישראל.⁵⁴

גם התקשורת בשפה הערבית לא התייחסה על פי רוב באופן ישיר ומשמעותי לנושא החוקה או להדגשת המשמעות של חוקי יסוד. בכתבות השונות ניסו להתייחס להשלכות פוטנציאליות של חוק הלאום על האזרחים הערבים בישראל כקבוצה לאומית או כאזרחים יחידים. אך גם בעיתונות בערבית, רק מעט כתבות התייחסו ליכולת של החוק להשפיע באופן דרמטי על זכויות המשפטיות, ולכך שהוא קובע תקדים לחוקים נוספים. דוגמה אחת להתייחסות ברוח זו היא דבריו של סעיד אלחרומי באתר **פאנט ופנורמה**:

52 אלון, ג' (13 במרץ, 2018). חוק הלאום אושר בוועדת הכנסת. **ישראל היום**.

נדלה מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/541945>

53 אזולאי, מ' (12 ביולי, 2017). יועמ"ש הכנסת: לא ניתן לזרז את אישור חוק הלאום. **ynet**.

נדלה מתוך <https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4988503,00.html>

54 אלון, ג' וכהנא, א' (18 ביולי, 2018). "חוקקנו בסלע את השפה, ההמנון והדגל": חוק הלאום אושר סופית. **ישראל היום**.

נדלה מתוך <https://www.israelhayom.co.il/article/572621>

חומרתו של חוק זה טמונה בכך שהוא חוק יסוד והוא יהיה חלק מחוקתה של המדינה נכתבת, והיא תיגזר מן החוקים הגזעניים בעתיד הקרוב, המהווה גם פגיעה ברשות השופטת ובזיקה לבית המשפט העליון בהתייחסותה לנושאי זכויות המיעוט, במיוחד בנוגע לאפליה בשירותים ובדיוור ואחרים.⁵⁵

העדר שיח עיתונאי מפורט על המשמעות של חקיקת חוקה לישראל, ומיסגור השיח על דמותו של חוק הלאום כחוק בעל משמעות סמלית בעיקרו, עלולים לפגוע בחינוך לדמוקרטיה וליצירת הטוב המשותף. בשל כך מעל הסיקור של העיתונים המרכזיים בשפה העברית ובשפה הערבית בתפקידו כבמה מרכזית להעברת מידע מדויק ופרשנות מלאה על הנושאים שעל הפרק בדיון הציבורי. באמצעות הבניה של דימויים שוליים כמרכזיים הסתירה התקשורת את המציאות החברתית והפוליטית הממשית, ונכשלה בהצגתה בפני האזרחים היהודים והערבים כאחד. מיסגור הוויכוח סביב "חוק הלאום" כנושאים סמליים (הדגל, ההמנון או השפה) בא על חשבון דיון ציבורי מעמיק במשמעויות של חוקה במדינה דמוקרטית.

מסקנות והמלצות

מקריאה מחקרית מדוקדקת של דיוני הוועדה המשותפת ו-540 הכתבות בעיתונות עולה, כי המחלוקות העיקריות בנושא חוק הלאום סבבו סביב 4 נושאים עיקריים: סוגיית המשפט העברי, מעמד השפה הערבית, הקשר עם יהדות התפוצות, וסוגיית ההתיישבות הקהילתית הנפרדת וזכותו של כל אזרח לשימור מורשתו. סוגיית המשפט העברי הוסרה כליל מהנוסח הסופי של חוק הלאום. שינוי מעמדה של השפה הערבית משפה רשמית לבעלת "מעמד מיוחד" הוא אחד הסעיפים הרגישים והכאובים בחוק הלאום, בין היתר, משום שהוא פוגע ישירות באזרחים הערבים, הדרוזים והבדואים במדינת ישראל. אמנם, בשורה ארוכה של חוקים ובפרקטיקה בפועל במדינת ישראל קיבלה העברית עדיפות ברורה על פני השפה הערבית, אך החקיקה הנוכחית סביב השפה שינתה את מעמדה באופן רשמי. מתוך רצון להיות מרכז של הקהילה היהודית העולמית כולה, כלל החוק בתחילה סעיף המכריז כי ישראל תפעל לשימור הקשר עם יהדות התפוצות. הנוסח הסופי של החוק כלל פשרה עם הסיעות החרדיות, ובו הבטחה לשימור הקשר בתפוצות בלבד.

בסוגיית שימור המורשת הכילה הצעת החוק שני סעיפים אשר עוררו ויכוחים קשים ביחס לתפיסה רבת-תרבותית. בהצעת החוק היה ניסיון להשתמש בסעיף שימור המורשת כדי להתגבר על חוק ועדות הקבלה, ולאורך הדיונים בוועדה המשותפת הושמעו טענות שונות לגבי. סעיף זה אמנם נמחק מהצעת החוק, אך במקומו הוכנס לנוסח החוק הסופי סעיף 7 בנושא התיישבות יהודית, הקובע: "המדינה רואה בפיתוח התיישבות יהודית ערך לאומי, ותפעל על מנת לעודד ולקדם הקמה וביסוס שלה".

מניתוח הסעיפים שנמחקו מן החוק ואלו ששנונו ונוספו לו, כמו מחיקת סעיף המשפט העברי שהיה חשש שיפגע בנשים ובלהט"בים, או סעיף שימור הקשר עם התפוצות שעורר אצל החרדים חששות, עולה כי בחקיקת חוק הלאום נשמר הסטטוס-קוו בכל מה שקשור לאזרחים היהודים של מדינת ישראל. לעומת זאת, בכל הנוגע לאזרחים הערבים של המדינה, נראה כי לא התקבלו ההצעות לשינוי נוסח החוק שנועדו למנוע פגיעה במעמדם בחברה.

אשר לסיקור העיתונאי עצמו, ניכר כי בכל הנוגע לייצוג השיח הציבורי סביב חוק הלאום בתקשורת, ישנה התייחסות מועטה מאוד למשמעות האזרחית והמשפטית שלו, כלומר להשלכותיו על הדמוקרטיה הישראלית הלכה למעשה. לחקיקת חוק יסוד יש משמעות הרתגורל ביחס לאופי השיפוט מרגע שנחקק החוק, שכן, מתוקף היותו חוק יסוד הוא משמש כעוגן משפטי בעל סמכות ראשית, כחלק מתהליך שהחל בשנת 1992 וכוונה "המהפכה החוקתית". מעטים העיתונים אשר סיקרו את ההיבט הזה במסגרת הכיסוי התקשורתי של הנאמר בישיבות הוועדה המיוחדת, וזה נראה לא מקרי. הנעדר מן העין הציבורית מקבל משמעות חזקה פי כמה מהנוכח, ובמקרה הזה מדובר בהיבט המשמעותי ביותר בנוגע להליך זה – חלקו בכינון חוקה לישראל. למשל, כאשר מצוטטים אנשי ציבור בכתבות וטוענים כי אין לחוק

55 פאנט ופנורמה, (19 ביולי, 2018). סעיף אל-ח'ומי: ישראל היא חברה במועדון של מדינות האפרטהייד הידועות לשמצה. פאנט ופנורמה.

נדלה מתוך <http://www.panet.co.il/article/2258996>

זה משמעות מעשית, מפני שאפליה נגד האוכלוסייה הערבית תמיד הייתה בישראל, וכעת זה פשוט מעוגן בחוק – טענה שהייתה מהבולטות בשיח הציבורי לאורך כל הדרך – ניכר חוסר ההבנה העומד מאחורי טענה זו. לא מדובר בעוד חוק, אלא בחוק יסוד. הפער בין חוק יסוד, שהוא הבסיס לחוקה של מדינת ישראל, לבין עוד חוק "רגיל", הוא בעל משמעות הרת-גורל לא רק לגבי המציאות של מי שמופלים על ידו בשטח, אלא גם לגבי כל מי שמתיימר להבין כיצד פועלת דמוקרטיה. אפשר לתרץ זאת בהטיית "מירוץ סוסים", כלומר בסיקור עיתונאי בסביבה תחרותית המדגישה את המניעים הפוליטיים של נבחרי הציבור, אך בפועל מדובר בהסתרת הדיון המהותי ביותר של משמעות חוק הלאום מעיני הציבור.

בתקשורת בשפה הערבית שנסקרה במחקר זה הייתה התייחסות בעיקר לנזק שהחוק יגרום לאזרח הערבי-ישראלי במישור הסמלי והמשפטי. בהקשר של סעיף מעמדה של השפה הערבית, רוב הכתבות מתייחסות לנזק הסמלי והזהותי, ולהשפלת העם הערבי על ידי הממשלה הציונית. השיח הסמלי כולל בתוכו התייחסות להיסטוריה של הכיבוש והגזענות המתמשכת מאז הקמת המדינה. הכתבות מתייחסות גם להשפעת החוק על מיסוד הגזענות, שעד כה הייתה קיימת ופעילה בצורה בלתי-רשמית, ועל כך שכעת נפתחה הדרך לחקיקת חוקים גזעניים נוספים אשר יגבילו את האזרחים הערבים בישראל בתחומי ההתיישבות, התעסוקה, והרכוש. השיח המשפטי דן בסוגיית זכות ההגדרה עצמית של פלסטינים בישראל (טוענים שערבים מקבלים זכויות פרטיות אך לא זכויות קולקטיביות), והצורך לערב את האו"ם והקהילה הבינלאומית. ההתייחסות לסוגיות של גזענות ואפרטהייד רלבנטית גם בשיח הסמלי וגם בשיח המשפטי. עם זאת, גם העיתונות בשפה הערבית ממעטת לשים דגש בסוגיית החוקה.

במובן זה, נראה שהחינוך לדמוקרטיה ולשוותפז בישראל נפגע קשות אם השיח בעיתונות נסוב סביב המשמעות הסמלית של חוק הלאום (בין אם היא ביחס למנצחים או למפסידים ב"מירוץ הסוסים" הפוליטי). במקום להתמקד במשמעות המשפטית שלו, שהיא פגיעה ישירה בדמוקרטיה מעצם חקיקתו של חוק בעל עליונות משפטית שאינו כולל את המילים "דמוקרטיה" או "שוויון", בחרה העיתונות בישראל להציג נרטיב דרמטי – תחרות. איזה דיון ציבורי התקיים מעל דפי העיתונות בישראל סביב דמוקרטיה וחיים משותפים של כל אזרחי המדינה, אם לאורך 3 שנים הציבור משוכנע שהסיפור הוא בעצם סמלי, וחלקים נרחבים ממנו אינם מבינים שהחוק משמש כלי שרת בידי מי שמעוניינים למנוע הגשת עתירות בטענה לפגיעה בזכויות יסוד בעתיד? האם בישראל ניתן לבנות חוקה אם האזרחים אינם מבינים לעומק את משמעות המושג, או שהם כלל אינם מודעים לכך שהחוקה כבר נכתבת בעצם הימים האלו? שאלות אלו ואחרות נותרו יחסית פתוחות, אך הן מציפות אל פני השטח בעייתיות בנושא החינוך לדמוקרטיה מתוך בחינה של תוצאותיו בשיח התקשורתי הנוכחי.

נספח 1 נוסח חוק הלאום הסופי כפי שאושר בכנסת ב־19.7.2018

חוק־יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי*

- עקרונות יסוד
1. (א) ארץ ישראל היא מולדתו ההיסטורית של העם היהודי, שבה קמה מדינת ישראל.
(ב) מדינת ישראל היא מדינת הלאום של העם היהודי, שבה הוא מממש את זכותו הטבעית, התרבותית, הדתית וההיסטורית להגדרה עצמית.
(ג) מימוש הזכות להגדרה עצמית לאומית במדינת ישראל ייחודי לעם היהודי.
- סמלי המדינה
2. (א) שם המדינה הוא "ישראל".
(ב) דגל המדינה הוא לבן, שני פסי תכלת סמוך לשוליו, ומגן דוד תכול במרכזו.
(ג) סמל המדינה הוא מנורת שבעת הקנים, עלי זית בשני צדיה, והמילה "ישראל" למרגלותיה.
(ד) המנון המדינה הוא "התקווה".
(ה) פרטים לעניין סמלי המדינה ייקבעו בחוק.
- בירת המדינה
3. ירושלים השלמה והמאוחדת היא בירת ישראל.
- שפה
4. (א) עברית היא שפת המדינה.
(ב) לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה; הסדרת השימוש בשפה הערבית במוסדות ממלכתיים או בפניהם תהיה בחוק.
(ג) אין באמור בסעיף זה כדי לפגוע במעמד שניתן בפועל לשפה הערבית לפני תחילתו של חוק־יסוד זה.
- קיבוץ גלויות
5. המדינה תהיה פתוחה לעלייה יהודית ולקיבוץ גלויות.
- הקשר עם העם היהודי
6. (א) המדינה תשקוד על הבטחת שלומם של בני העם היהודי ושל אזרחיה הנתונים בצרה ובשביה בשל יהדותם או בשל אזרחותם.
(ב) המדינה תפעל בתפוצות לשימור הזיקה בין המדינה ובין בני העם היהודי.
(ג) המדינה תפעל לשימור המורשת התרבותית, ההיסטורית והדתית של העם היהודי בקרב יהדות התפוצות.
- התיישבות יהודית
7. המדינה רואה בפיתוח התיישבות יהודית ערך לאומי, ותפעל על מנת לעודד ולקדם הקמה וביסוס שלה.
- לוח רשמי
8. הלוח העברי הוא לוח רשמי של המדינה ולצדו ישמש הלוח הלועזי כלוח רשמי; השימוש בלוח העברי ובלוח הלועזי ייקבע בחוק.
- יום העצמאות
9. (א) יום העצמאות הוא יום החג הלאומי הרשמי של המדינה.
(ב) יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ויום הזיכרון לשואה ולגבורה הם ימי זיכרון רשמיים של המדינה.
- ימי מנוחה ושבתון
10. שבת ומועדי ישראל הם ימי המנוחה הקבועים במדינה; למי שאינם יהודים זכות לקיים את ימי המנוחה בשבתם ובחגיגה; פרטים לעניין זה ייקבעו בחוק.
- נוקשות
11. אין לשנות חוק־יסוד זה אלא בחוק־יסוד שהתקבל ברוב של חברי הכנסת.

בנימין נתניהו
ראש הממשלה

יולי יואל אדלשטיין
יושב ראש הכנסת

ראובן ריבלין
נשיא המדינה

* התקבל בכנסת ביום ו' באב התשע"ח (19 ביולי 2018) [בשיבה שהחלה ביום ה' באב התשע"ח (17 ביולי 2018)]; הצעת החוק דברי הסבר פורסמו בהצעות חוק הכנסת – 768, מיום כ"ז באדר התשע"ח (13 במרס 2018), עמ' 134.

דיכטר	אברהם	יוזמים: חברי הכנסת
נגוסה	אברהם	
פלוסקוב	טלי	
יוגב	מרדכי	
מגל	ינון	
קיש	יואב	
בוקר	נאוה	
סמוטריץ'	בצלאל	
אבקסיס	אורלי	לוי
אילטוב	רוברט	
עמאר	חמד	
אמסלם	דוד	
ביטן	דוד	
	אלי כהן	

1989/20/פ_____

הצעת חוק-יסוד: ישראל – מדינת הלאום של העם היהודי

1. עקרונות יסוד
 - (א) מדינת ישראל היא הבית הלאומי של העם היהודי, בו הוא מממש את שאיפתו להגדרה עצמית על פי מורשתו התרבותית וההיסטורית.
 - (ב) הזכות למימוש ההגדרה העצמית הלאומית במדינת ישראל ייחודית לעם היהודי.
 - (ג) האמור בחוק-יסוד זה או בכל דבר חקיקה אחר יפורש לאור הקבוע בסעיף זה.
2. מטרה
 - (א) חוק-יסוד זה, מטרתו להגן על מעמדה של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, כדי לעגן בחוק-יסוד את ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ברוח העקרונות שבהכרזה על הקמת מדינת ישראל.
3. המנון, דגל וסמל
 - (א) המנון המדינה הוא "התקווה".
 - (ב) דגל המדינה הוא לבן, שני פסי תכלת סמוך לשוליו ומגן-דוד תכול במרכזו.
 - (ג) סמל המדינה הוא מנורת שבעת הקנים, עלי זית בשני צדדיה, והמילה "ישראל" למרגלותיה.
4. בירת המדינה
 - (א) ירושלים היא בירת ישראל.
5. שפה
 - (א) עברית היא שפת המדינה.
 - (ב) לשפה הערבית מעמד מיוחד במדינה, לדובריה זכות נגישות לשונית לשירותי המדינה; הכול כפי שייקבע בחוק.
6. שבות
 - (א) כל יהודי זכאי לעלות ארצה ולקנות את אזרחות מדינת ישראל על פי חוק.

קִיבוץ גלילות	7.	המדינה תפעל לקיבוץ גלילות ישראל.
הקשר עם העם היהודי בתפוצות	8.	(א) המדינה תפעל לחיזוק הזיקה בין ישראל ובין יהדות התפוצות. (ב) המדינה תפעל לשימור המורשת התרבותית וההיסטורית של העם היהודי בקרב יהדות התפוצות. (ג) המדינה תושיט יד לבני העם היהודי הנתונים בצרה ובשביה בשל יהדותם.
שימור מורשת	9.	(א) כל תושב ישראל, ללא הבדל דת או לאום, רשאי לפעול לשימור תרבותו, מורשתו, שפתו וזהותו. (ב) המדינה רשאית לאפשר לקהילה, לרבות בני דת אחת או בני לאום אחד, לקיים התיישבות קהילתית נפרדת.
הלוח הרשמי	10.	הלוח העברי הוא לוח רשמי של המדינה.
חג העצמאות וימי זיכרון	11.	(א) יום העצמאות הוא יום החג הלאומי של המדינה. (ב) יום הזיכרון לחללי מערכות ישראל ויום השואה והגבורה הם ימי זיכרון רשמיים של המדינה.
ימי שבתון	12.	ימי השבתון הקבועים במדינת ישראל הם שבת ומועדי ישראל, בהם לא יועסק עובד אלא בתנאים שייקבעו בחוק; בני עדה המוכרת בחוק רשאים לשבות בחגיהם.
המשפט העברי	13.	ראה בית המשפט שאלה משפטית הטעונה הכרעה, ולא מצא לה תשובה בדבר חקיקה, בהלכה פסוקה או בדרך של היקש מובהק, יכריע בה לאור עקרונות החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל.
שמירת מקומות קדושים	14.	המקומות הקדושים יהיו שמורים מפני חילול וכל פגיעה אחרת ומפני כל דבר העלול לפגוע בחופש הגישה של בני הדתות אל המקומות המקודשים להם או ברגשותיהם כלפי אותם מקומות.
נוקשות	15.	אין לשנות חוק-יסוד זה אלא בחוק-יסוד שקיבלה הכנסת ברוב חבריה.

דברי הסבר

מטרתו של חוק-יסוד זה היא להגן בחקיקת יסוד על מעמדה של ישראל כמדינתו של העם היהודי בשוויון מעמד להגנה שמעניקה חקיקת היסוד בישראל לזכויות האדם ולאופייה הדמוקרטי של המדינה. יהיה בכך כדי להשלים בחקיקת היסוד של ישראל את השילוב הערכי המאפיין את דרכה של ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית ברוח העקרונות של הכרזת העצמאות. מדינת ישראל היא מדינה דמוקרטית המחויבת לזכויות האדם והאזרח. בד בבד יש למדינת ישראל ייעוד ייחודי כמדינת הלאום של העם היהודי. היטיב לבטא זאת נשיא בית המשפט העליון שמעון אגרנט בדברים הבאים: "לא יכול להיות ספק בדבר – וכך מלמדים ברורות הדברים שהוצהרו בשעתו בהכרזה על הקמת המדינה – כי לא זו בלבד שישראל היא מדינה ריבונית, עצמאית, השוחרת חופש ומאופיינת על ידי משטר של שלטון העם, אלא גם שהיא הוקמה "כמדינה יהודית בארץ ישראל", כי האקט של הקמתה נעשה בראש וראשונה בתוקף "זכותו הטבעית וההיסטורית של העם היהודי לחיות ככל עם ועם עומד ברשות עצמו במדינתו הריבונית, וכי היה בו באקט זה משום הגשמת שאיפת הדורות לנאולת ישראל..." [זו היא] עובדת יסוד קונסטитуטיבית אשר חלילה לה לרשות כלשהי של המדינה... להתנחש אליה בבואה להפעיל סמכות מסמכויותיה. שאם לא תאמר כן... פירוש הדבר יהיה סתירה מוחלטת להיסטוריה של העם היהודי ולכיסופיו..." (בג"צ 1/65 יעקב ירדור נ יו"ר ועדת הבחירות המרכזית לכנסת השישית, פ"ד יט(3), 365, 385 (1965)). מאז שנאמרו דברים אלו עיגנה הכנסת את ההגנה על זכויות האדם ועל הדמוקרטיה הישראלית בחקיקת יסוד. לפיכך, אך מתבקש כי מפעל חוק-היסוד בישראל יעגן גם את ערכיה של ישראל כמדינתו של העם היהודי במעמד זה.

חוק-יסוד זה אף יעגן את מחויבותה הערכית העמוקה של מדינת ישראל כלפי יהדות התפוצות. ישראל רואה עצמה כמדינת לאום המיועדת לכלל יהודי העולם החפצים לעלות אליה וכמחויבת לכלל יהודי העולם באשר הם. בדור האחרון נשמעות לעתים טענות כי זיקה זו הולכת ונחלשת. יש המציגים ירידה בתחושת הקשר בין ישראל לבין יהדות התפוצות הן בקרב ישראלים והן בקרב יהודי התפוצות הצעירים. חוק-יסוד זה המעגן את יסודותיה הציוניים של ישראל כמדינתו של כלל העם היהודי, יחדש את הברית ההיסטורית הזו בין כלל יהודי העולם, יחזק את זיקתם של יהודי התפוצות לישראל ואת זיקתם של הישראלים כלפי יהדות התפוצות. מעבר להיבט המשפטי המתואר, נחיצותו של חוק-יסוד: ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, מקבלת משנה תוקף במיוחד בזמנים אלו בהם יש המבקשים לבטל את זכותו של העם היהודי לבית לאומי בארצו, ואת ההכרה במדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. מדינת ישראל הדורשת מיריביה להכיר בה כמדינתו של העם היהודי ומבקשת מתומכיה בעולם גיבוי לדרישתה זו צריכה להיות מסוגלת להכריז בנורמה החקיקתית העליונה הנוהגת בה כי היא עצמה נושאת בגאון את זהותה זו. לחקיקת יסוד כזו תהיה גם השפעה חינוכית רבה במדינה פנימה.

הסעיף הראשון מעגן בחוק-יסוד את מעמדה הבלעדי של ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי. הסעיף גם קובע כי יש לפרש את כלל המשפט הישראלי לאור עיקרון זה כשם שכבר קבע בית המשפט כי יש לפרש את כלל המשפט הישראלי לאור עקרונות זכויות האדם הקבועים בחוק-יסוד: כבוד האדם וחירותו. (דנ"פ 2316/95 עמיאד גנימאת נ' מדינת ישראל, פ"ד מט(4) 589 (1995)). סעיף זה לא נועד אפוא להעניק עדיפות לחוק-יסוד זה מול חוקי-היסוד שעוסקים בזכויות אדם אלא דווקא להבטיח שוויון מעמד לחוק-יסוד זה עם אותם חוקי-יסוד. חוק-יסוד זה מפרט היבטים מעשיים המבטאים את היותה של מדינת ישראל כמדינת הלאום של העם היהודי, שלחלקם יש ביטוי בחקיקה קיימת: סמלי המדינה (המנון, דגל, סמל), ירושלים כבירתה, שפתה, זכות השבות, קיבוץ גלויות, התיישבות יהודית, הקשר עם יהודי התפוצות, לוח שנה עברי ומקומות קדושים.

הצעות חוק בנושא דומה הונחו על שולחן הכנסת התשע-עשרה על ידי חברת הכנסת איילת שקד וקבוצת חברי הכנסת (1550/19/9) ועל ידי חברת הכנסת מירי רגב (2530/19/9) ועל שולחן הכנסת העשרים על ידי חבר הכנסת שרון גל וקבוצת חברי הכנסת (1320/20/9).

הצעות חוק דומות בעיקרן הונחו על שולחן הכנסת השמונה-עשרה על ידי חבר הכנסת זאב אלקין וקבוצת חברי הכנסת (3541/18/9) ועל ידי חבר הכנסת אריה אלדד (4096/18/9) ועל שולחן הכנסת התשע-עשרה על ידי חבר הכנסת זאב אלקין (2502/19/9).

הוגשה ליו"ר הכנסת והסגנים
והונחה על שולחן הכנסת ביום
י"ג באב התשע"ה – 29.7.15

